

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «КІРОВОГРАДСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО»

ОБЛАСНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Просвітницькі програми

(з досвіду роботи)

Збірник матеріалів

*Друкується за рішенням вченої ради
комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»
(від 07.06.2022 року, протокол № 4)*

Кропивницький
2022

УДК 37.015.3+37.015.311/312
П 78

Просвітницькі програми (з досвіду роботи): [збірник матеріалів] / упорядн. Валентина ЧЕБОНЕНКО, Наталія ДЗЮБАС, Ольга ЗАБОЛОТНЯ. – Кіровоград: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2022. – 60 с.

У збірнику представлено просвітницькі програми з досвіду роботи працівників психологічної служби області, спрямовані на підвищення професійного рівня і розвитку творчого потенціалу фахівців психологічної служби у системі освіти Кіровоградської області.

Рекомендовано для практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти.

Рецензенти:

- Галина ГОРСЬКА – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;
- Анжела ГЕЛЬБАК – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського».

Відповідальний за випуск – Віталій ДМИТРУК

© КЗ «КОШПО імені Василя
Сухомлинського», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРОГРАМИ	5
ГАВРИЛОВА Г. А. <i>Профілактика насильства та агресії серед учнівської молоді як гострого соціального явища в сучасному суспільстві</i>	5
ПОЛЯКОВА Я. В. <i>Смисложиттєві та ціннісні орієнтації в ситуації життєвого вибору старшокласника</i>	15
ТОКОВА В. Б. <i>Розвиток розумової та пізнавальної активності дітей із РАС в умовах використання засобів сенсорної кімнати</i>	27
ГРИДЖУК Н. А. <i>Крок за кроком до особистості</i>	35
ГОНЧАРУК О. М. <i>Поговоримо про</i>	40
ЧЕРНОВА Л. Г., ПЛЮХІНА Н. А. <i>Разом крокуємо до успіху</i>	45

ВСТУП

Одним із найважливіших видів діяльності практичного психолога, в якій сфері він би не працював, є просвітницька робота. Необхідність її викликана тим, що упродовж тривалого періоду штучно стримувалися розвиток і поширення психологічних знань взагалі і психологічної допомоги зокрема. Ця робота має на меті «просвітити», надати певні знання, які б допомогли зростати особистісно, розширити горизонти знань та критично мислити. Крім того, передача знань повинна виконувати не тільки інформаційну, але й мати виховну функцію. Саме тому просвітницька робота – один із найважливіших видів діяльності працівників психологічної служби закладів освіти. Виокремлюють такі її завдання:

- допомога усвідомити цілі, завдання та можливості психологічної служби, розуміти коло проблем, що можна розв'язати з допомогою працівників психологічної служби;
- підвищення психологічної компетентності для формування навиків самостійно розв'язувати проблеми чи конфлікти, що можуть виникати у повсякденному житті;
- своєчасне попередження порушень у становленні особистості;
- формування в учнів потреби у набутті та використанні психологічних знань для самопізнання саморозвитку, самовдосконалення, тобто підвищення рівня психологічної культури.

Збірник «Просвітницькі програми (з досвіду роботи)» спрямований на підвищення рівня і розвитку творчого потенціалу фахівців психологічної служби. У ньому розкривається зміст просвітницької діяльності в закладах освіти, розглядаються особливості організації роботи з молоддю щодо:

- проявів насильства та агресії серед учнівської молоді;
- формування життєвих цілей, побудови ментальної моделі світу, розкриття та розвитку внутрішнього потенціалу особистості;
- покращення рівня розвитку психічних процесів дитини, оволодіння дитиною навичками саморегуляції, вміння розуміти та сприймати емоційний стан свій та інших;
- необхідності вирішення питань самовизначення, знаходження ресурсів власного зростання;
- взаєморозуміння та взаємоповаги до прав і потреб один одного, ненасильницьких взаємин між статями;
- індивідуального розвитку кожного суб'єкта освітнього процесу, підвищення його творчого, особистісного, психологічного потенціалу.

Кожна програма включає цикл просвітницьких занять із використанням різних інтерактивних форм, методів та новітніх технологій, спрямованих на удосконалення навичок експресивного самовираження, навичок конструктивної поведінки у конфліктних ситуаціях, профілактики особистісних девіацій та соціальних проблем. З огляду на зазначене, вважаємо доцільним приділяти увагу просвітницькій діяльності в закладі освіти, її основним напрямом, формам і технологіям роботи з дітьми та підлітками.

ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРОГРАМИ

«ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА ТА АГРЕСІЇ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ГОСТРОГО СОЦІАЛЬНОГО ЯВИЩА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ»

ГАВРИЛОВА Г. А.,

соціальний педагог комунальної
установи «Кропивницький
професійний ліцей
Кіровоградської обласної ради»

Вступ

Проблема насильства стала невідкладною проблемою сучасності. Це фактор примусового контролю, що практикує одна людина над іншою.

Найнебезпечніше те, що насильство дає серйозні негативні наслідки, які можуть проявитися у зрілому житті підлітків. Воно породжує терор, надмірну пильність за своєю поведінкою, безладдя: відчуття відсутності допомоги, безнадійності або безсилля: боязнь турботи, відчуття провини, відчуття придушення волі, відсутність самоповаги, депресивні стани, фобії, смуток, роздуми про самогубство, втрата довіри до оточуючих, самозвинувачення, прояви агресії, наркотична та алкогольна залежність, помста.

Сьогодні компетентнісний підхід в освіті та вихованні учнів проголошуються головним аспектом в освітніх закладах. Звичайно, є такі учні, спілкуватися з якими є одне задоволення, але далеко не всі належать до цієї категорії. Майже в кожному учнівському колективі трапляється хоча б одна дитина з ознаками агресивної поведінки. Вона нападає на дітей, обзиває, грубо висловлюється, одним словом – стає загрозою. Таку дитину важко прийняти такою, якою вона є, а ще важче зрозуміти.

Агресивність дитини – це, насамперед, відображення внутрішнього неблагополуччя, невміння адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо неї. Дитина при цьому відчувається знедоленою, нікому не потрібною, тому вона й шукає способи привернення уваги дорослих і однолітків. Формується таке світовідчуття в сім'ї. Агресивна дитина сприймає світ як ворожий і намагається захистити себе, завоювати своє «місце під сонцем». Дитина не знає, як інакше можна боротися за виживання в цьому світі.

Такі діти не можуть самостійно оцінити свою агресивність, їм здається, що весь світ хоче скривдити саме їх. Виходить замкнене коло: агресивні діти бояться й ненавидять оточуючих, а ті, в свою чергу, остерігаються їх та уникають.

Агресивні діти потребують розуміння та підтримки дорослих. Вони б'ються, «огризаяться» саме тому, що не знають іншої моделі поведінки. Їхній поведінковий репертуар жорстоко стереотипний, убогий та обмежений. Якщо

ми, дорослі, надамо їм можливість вибору способів поведінки, то наше спілкування з ними стане ефективнішим і приємнішим для обох сторін.

Насильство неможливо підрахувати, виміряти, навіть, якщо можна було б охопити зовнішнім чином. Насправді насильство не зводиться до своїх зовнішніх проявів. Біль від випадково вивихнутого плеча і біль від удару кийка поліцейського – різні, тому людина може віддати перевагу першому перед другим, навіть, якщо кількісно у тисячі разів перевищуватиме. Визначити цю різницю, залишаючись у межах об'єктивістського визначення, не можна. Проблема ставлення до насильства тим самим утрачає моральну напруженість.

При такому розумінні поняття «насильство» набуває конкретного і чіткого змісту, ніж коли його ототожнювати з владою або трактувати як узагалі руйнівну силу. Насильство – певна форма суспільних відносин, яку слід відрізнити від інстинктивних природних властивостей. Переважно від соціального мікроклімату в сучасній сім'ї, духовного і фізичного становлення в ній дітей залежить успішність розвитку й соціалізації дитини.

Проблему насильства дітей у сім'ї, у різних її аспектах, розглядали такі сучасні вітчизняні науковці в галузі соціальної роботи і педагогіки як Л. Міщик, Т. Голованова, З. Білоусова. У своїй співпраці вони видали роботу з назвою «Сучасні технології в роботі з сім'єю із проблем насильства: досвід, перспективи», де вони розкрили поняття «насильство» у різних його аспектах: філософсько-етичному, соціальному, соціально-економічному, особистісно-психологічному, медико-біологічному. Вони вперше в одній роботі зібрали різні підходи до розуміння цього поняття і зробили висновок про те, що проблема насильства мусить вирішуватися системно, з урахуванням всіх названих рівнів, розкрили ставлення різних держав і суспільств до насильства в сім'ї в історичному контексті. Описали досвід дослідження загальних ознак, що характеризують переживання й поведінку дітей із родин, де практикується насильство і розкрили шляхи превенції насильства: первинну, вторинну і третинну.

Треба віддати належне вкладу в педагогіку ненасильства видатного педагога ХХ століття Василя Сухомлинському. Віра в дитину, любов до дітей були основними в його педагогічній практиці. Звідси його принципи педагогіки ненасильства: знання дитини, вивчення його задатків і здібностей, любов до дітей, яка дає можливість педагогічної творчості. У своїх роботах Сухомлинський писав, що саме у сім'ї має починатися виховання любові, доброти, гуманності. У сімейному вихованні треба уникати надмірної строгості і жорстокості по відношенню до дітей, бо такі крайності відштовхують дитину від сім'ї. Педагогіка, заснована на любові, не терпить грубості, тиску, ігнорування життям дитини. Видатний педагог Шалва Амонашвілі сформував принципи педагогіки ненасильства: будувати процес навчання з позиції інтересів дитини; в процесі навчання співпрацювати з дитиною, поважати її гідність; обов'язкове вивчення особистості дитини.

Обґрунтування практичної спрямованості матеріалу: програма присвячена проблемі насильства, яка є невідкладною проблемою сучасності, що

має не тільки психологічний, але й соціальний аспект. Як наслідок, виникла потреба у тому, щоб удосконалити методи профілактичної та просвітницької роботи щодо проявів насильства та агресії серед учнівської молоді.

Культура поведінки, культура мовлення і культура спілкування в житті найчастіше виступають в єдності. Самі знання не забезпечать культуру спілкування та поведінки, якщо вони не будуть використовуватися в повсякденному житті учнів. Для того, щоб спілкування було успішним, треба мати необхідні вміння та навички, які набуваються з досвідом, за допомогою певних вправ та методик. Відновлювальна культура приводить до позитивних відносин в освітньому середовищі: збільшує залучення учнів до життя освітнього закладу та підвищує їхню загальну успішність. Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього учнівського колективу: спочатку кожен починає з себе, після чого – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови. Саме в освітніх закладах учні отримують навички, як спілкуватися один з одним, як вирішувати проблеми, будувати стосунки та відновлювати їх. Цей процес відбувається під постійним контролем педагогів.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про повну загальну середню освіту» освітній процес має організовуватися в безпечному освітньому середовищі, складовими якого є унеможливлення заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та моральної шкоди, зокрема шляхом фізичного або психологічного насильства, експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, приниження честі, гідності, (булінг (цькування), поширення неправдивої інформації тощо).

Завдання програми: здійснювати профілактику агресивних проявів у поведінці учнів; сприяти підвищенню рівня психологічної та соціальної компетентностей учасників освітнього простору щодо протидії усіх проявів насильства; ознайомити з поняттями «насильство», «агресія», «гнів», «булінг», «кібербулінг», «домашнє насильство», «фізичне насильство», «економічне насильство», «психологічне насильство»; формувати практичні навички діяти у разі проявів насильства та агресії; формувати способи саморегуляції власним емоційним станом; активізувати відчуття особистості; розвивати практичні вміння та навички учасників працювати з уявою як ресурсом в подоланні стресового стану.

Методи й технології реалізації. Застосовуються різноманітні методи. Інтерактивні міні-лекції (5-15 хв.) – повідомлення нової інформації, що дозволить присутнім глибше зрозуміти ситуацію чи проблему, зробити висновки. Під час міні-лекції використовуються активні методи навчання: демонстрація слайдів або відео фрагментів; міні-дискусія (лат. *discussio* – розгляд) – обговорення спірних питань, вільний обмін інформацією, ідеями та досвідом – дає змогу з'ясувати різні точки зору, позиції присутніх щодо обговорюваної проблеми та сформувати толерантне ставлення до них. Під час дискусії педагог допомагає групі максимально відкрито висловлювати свої думки; фасилітація (від англ. *to facilitate* – полегшувати, сприяти, допомагати) –

процес колективного висловлення думок, розв'язання завдань, в якому педагог виконує роль фасилітатора. Він керує процесом: сприяє встановленню конструктивної комунікації у процесі обговорення питань, спрямовує роботу учасників на пошук рішення, забезпечує дотримання норм взаємодії й регламенту, інтенсифікує обмін інформацією й досвідом, активізує групу за допомогою запитань, реагує на висловлювання кожного учасника тощо; мозковий штурм або брейнстормінг – це метод генерації ідей, який заохочує до вільних висловлювань, допомагає швидко зібрати максимальну кількість думок і поглядів стосовно визначеної теми чи проблеми. Мозковий штурм проводиться у два етапи: на першому формулюють ідеї, на другому – їх оцінюють. Гронування може бути використане на стадії актуалізації досвіду, а також під час підбиття підсумків заняття. Рольова гра – метод навчання та набуття досвіду, який дає змогу учасникам тренінгу відразу ж використовувати знання на практиці. В основу рольової гри можна покласти моделі життєвих ситуацій, професійних проблем, які є значущими для учасників. На тренінгу пропонуються спеціально підібрані вправи, виконання яких сприяє усвідомленню важливих для формування емоційної компетентності моментів (тематичні вправи), закріпленню та вдосконаленню практичних навичок та умінь (практичні); самодіагностика – це метод самопізнання, усвідомлення власних переваг і ресурсів за допомогою запитань, вправ, тестів. Руханки – це ресурсні вправи, які допомагають зняти напруження, сприяють створенню невимушеної атмосфери, наведенню «емоційних містків» під час занять, заохочують до участі та взаємної підтримки. Більшість вправ передбачає використання зворотного зв'язку, підведення підсумків заняття. Використовуються різні форми організації роботи учасників: у колі, в малих групах (або парами), індивідуальні та ін.

Очікувані результати:

- учасники програми усвідомлюють значення понять особистої відповідальності за власні вчинки та дії у разі випадків насильства;
- виробляють вміння аналізувати життєві ситуації з випадками насилля та агресивної поведінки;
- формують прагнення до створення позитивного мікроклімату в учнівському колективі;
- учасники підвищують рівень правової компетентності;
- оволодівають низкою практичних вмінь, здійснюють самоаналіз;
- мотивовані до пізнання та вдосконалення себе;
- свідомо ставляться до власного здоров'я та цінності життя;
- формують почуття відповідальності за власні вчинки;
- виховують почуття взаємної довіри й поваги під час спілкування;
- підвищують рівень самооцінки та впевненості у власних силах;
- підвищують рівень емоційного інтелекту.

Галузь застосування: запропонований матеріал може бути використаний у профілактично-просвітницькій роботі соціально-психологічної служби ЗП(ПТ)О.

Термін реалізації: від 2 до 3 років.

Опис проведення апробації програми.

Просвітницька програма «Профілактика насильства та агресії серед учнівської молоді як гострого соціального явища в сучасному суспільстві» була апробована в період з жовтня 2019 по червень 2021 року серед учнів I – II курсу державного закладу професійної (професійно-технічної) освіти «Центральноукраїнський професійний будівельний ліцей».

У процесі апробації програми робота була спрямована на формування і розвиток в учнів розуміння цінності кожної особистості, умінь і навичок самоусвідомлення, толерантного спілкування, прийняття рішень, критичного мислення, розуміння та керування емоціями, вирішення проблемних ситуацій, соціальної взаємодії.

Для визначення рівня агресії серед учнів I курсу було проведено діагностику за методикою А. Ассінгера (Додаток 1). Ці дослідження допомогли визначити, чи достатньо учні коректні та толерантні у стосунках з оточуючими і чи легко з ними спілкуватися. Для більшої об'єктивності відповідей було проведено взаємооцінювання, коли учні відповідали на питання один за одного. Це допомогло зрозуміти, наскільки відповідає дійсності їх самооцінка.

Аналіз отриманих даних дозволяє створити цілісну картину стану справ у групах нового набору, визначити напрямки в роботі, основними з яких є: розумне збереження контингенту, гуманне ставлення до реальних труднощів учнів і надання допомоги в їх подоланні, формуванні стійкого інтересу до обраної професії, створенні оптимальних умов для розвитку творчих здібностей підлітків, організації процесів виховання і самовиховання.

Відмінний результат мають заняття з елементами тренінгу. Практика показує, що ефективність тренінгу підвищується за рахунок методів арт-терапії. Як правило, під час таких занять у учнів відбувається зміна внутрішніх установок, з'являється досвід позитивного ставлення до себе і людей, які їх оточують. Вони стають компетентнішими у сфері спілкування. Головна мета використання арт-терапії полягає у гармонізації розвитку особистості через розвиток вміння самовираження та самопізнання.

Результатами використання методів арт-терапії у роботі з підлітками є:

- утворення відносин взаємного прийняття та емпатії;
- можливість вільного самовираження та самопізнання;
- підвищення адаптаційних здібностей, зниження втоми та напруги;
- творення позитивного емоційного настрою.

Під час проведення занять за цією програмою учні проявляли найбільшу активність у вправах, які передбачали групову взаємодію для вирішення життєвих ситуацій; проявляли інтерес до нових та цікавих для них форм роботи, активно брали участь в інтерактивних вправах, з цікавістю переглядали та аналізували відеоматеріали та презентації. Під час занять у них підвищувався рівень комунікації та культури спілкування, формувалося вміння безконфліктної взаємодії в колективі, а також рівень розвитку пізнавальних процесів, таких як увага, мислення, пам'ять.

Учасники програми усвідомили значення понять особистої відповідальності за власні вчинки та дій у разі випадків насильства, підвищили рівень правової компетентності; оволоділи низкою практичних умінь; навчилися здійснювати самоаналіз. Вони вмотивовані до пізнання та вдосконалення себе, свідомо ставляться до власного здоров'я та цінності життя.

Учні отримали навички контролювати агресивні прояви у власній поведінці; підвищили рівень психологічної та соціальної компетентності щодо протидії усіх проявів насильства; поняттями «насильство», «агресія», «гнів», «булінг», «кібербулінг», «домашнє насильство», «фізичне насильство», «економічне насильство», «психологічне насильство»; сформуvalи практичні навички діяти у разі проявів насильства та агресії; оволоділи способами саморегуляції власного емоційного стану; активізували відчуття особистої гідності; підвищили рівень практичних умінь працювати з уявою як ресурсом у подоланні стресового стану.

План занять за програмою

Заняття I			
Агресивність як відображення внутрішнього дискомфорту дитини			
№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вправа «Привітання»	3 хв.	
2.	Вправа «Правила»	3 хв.	Дошка, папір
3.	Вправа «Інтерв'ю»	10 хв.	Мікрофон
4.	Вправа «Назви емоцію»	10 хв.	Малюнки «Емоції»
5.	Вправа «Розтирання паперу»	15 хв.	Аркуші паперу, акварель
6.	Вправа «Думай про дихання»	5 хв.	Музичний супровід
7.	Вправа «Колаж»	15 хв.	Ватман, кольоровий папір, клей
8.	Вправа «Вулкан»	15 хв.	Папір, олівці, фарби
9.	Вправа «Твої цвяхи»	10 хв.	
10.	Вправа «Сердиті кульки»	10 хв.	Гумові кульки
11.	Підсумок	3 хв.	
Заняття II			
Поведінка людини та її вплив на здоров'я			
№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вправа «Знайомство»	5 хв.	
2.	Ознайомлення з правилами	3 хв.	Кольорові аркуші з правилами
3.	Вправа «Наші очікування»	7 хв.	Плакат «Наші очікування»,

			папірці у вигляді листочків
4.	Інформаційне повідомлення «Види поведінки»	5 хв.	Відеоролик
5.	Руханка «Австралійський дощ»	5 хв.	
6.	Вправа «Життєві ситуації та моделі поведінки»	10 хв.	Описи життєвих ситуацій, ручки, папір
7.	Притча – гра «Прихований зв'язок»	15 хв.	Моток ниток
8.	Вправа «Як чинити опір»	5 хв.	
9.	Вправа «Назви емоцію»	5 хв.	Фото людей з різними емоціями
10.	Підсумок. Вправа «Що ми отримали від зустрічі»	5 хв.	Плакат «Наші очікування», литочки паперу
Заняття III			
Захисти себе від насильства та жорстокого поводження			
№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вступне слово	3 хв.	
2.	Гра «Знайомство»	5-7 хв.	
3.	Ознайомлення з правилами	3 хв.	Кольорові аркуші з правилами
4.	Очікування «Хмари сподівань»	7 хв.	Ватман, блакитні папірці у вигляді хмар
5.	Мозковий штурм «Насильство – це»	7 хв.	Дошка, крейда
6.	Гра «Пересадки»	7 хв.	
7.	Керована лекція «Законодавча база щодо захисту від насильства»	20 хв.	Інформаційні витяги з Конституції України, Закони України: «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про органи і служби у справах дітей», «Конвенція ООН»
8.	Вправа «Впізнай»	15 хв.	Папір, ножиці, клей, журнали
9.	Інформаційне повідомлення	10 хв.	Презентація «Стоп – насильство!»
10.	Вправа «Моя заява»	7 хв.	Папір, ручка, зразки заяви
11.	Підсумок. Вправа «Комплімент»	5 хв.	

Заняття IV Безпечний освітній простір. Стоп – булінг!			
№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вправа «Знайомство»	3 хв.	
2.	Вправа «Правила»	3 хв.	
3.	Вправа «Наші очікування»	3 хв.	Плакат з малюнком «Наші очікування»
4.	Слово педагога. Притча про метелика	5 хв.	
5.	Демонстрація відеоролика «Жертва булінгу»	10 хв.	Мультимедійна дошка
6.	Мозковий штурм «Насильство – це...»	5 хв.	
7.	Вправа «Міф чи реальність»	5 хв.	Картки: «так», «ні»
8.	Гра «Камінь-ножиці-папір».	5хв	
9.	Презентація «Що таке булінг»	10 хв.	Мультимедійна дошка
10.	Руханка «Пошкоджений телефон»	5 хв.	
11.	Вправа «Рука допомоги»	7 хв.	Вирізані з паперу долоньки, олівці
12.	Вправа «Мікрофон»	7 хв.	
13.	Вправа «Серце доброти»	7 хв.	Вирізані з паперу сердечка, олівці
14.	Підсумок. Притча «Скільки важить сніжинка?»	5 хв.	
Заняття V Зупинимо насильство разом!			
№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вступне слово	3 хв.	Презентація, слайд 1
2.	Ознайомлення з правилами	3 хв.	Презентація, слайд 1
3.	Очікування «Обери свій смайлик»	3 хв.	Презентація, слайд 3
4.	Мозковий штурм «Насильство – це»	5 хв.	Презентація, слайд 4
5.	Види насильства	7 хв.	Презентація, слайди 5,6,7,8,9,10

6.	Вправа «Впізнай»	20 хв.	Відеоролики
7.	Інформаційне повідомлення «Відповідальність за різні види насильства»	10 хв.	Відеоролик
8.	Підсумок. Вправа «Сенкан»	5 хв.	Презентація
9.	Домашнє завдання, діагностика «Агресивна поведінка»		Google-форма

Заняття VI
Попередження домашнього насильства

№ з/п	Види робіт	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Вправа «Привітання»	3 хв.	
2.	Вправа «Наші очікування»	3 хв.	Папірці у вигляді різнокольорових квіточок, плакат «Наші очікування» із зображенням зеленої галявини
3.	Мозковий штурм «Насильство – це...»	3 хв.	
4.	Відеоролик «Домашнє насильство»	7 хв.	Мультимедійна дошка
5.	Вправа «Впізнай»	10 хв.	Папір, ручки
6.	Інформаційне повідомлення «Види домашнього насильства»	3-5 хв.	
7.	Вправа «Уяви собі море»	5хв.	Музичний супровід «Звуки моря»
8.	Вправа «Алгоритм дії педагога у разі виявлення випадків насильства»	7 хв.	Папір, ручки
9.	Інформаційне повідомлення. Телефони довіри.	3 хв.	
10.	Підсумок. Притча про трьох робітників.	3 хв.	

Консультації та поради для батьків

1.	Бесіда «Яка родина, така й дитина»	15 хв.	Додаток 14, «Десять постулатів від Марії Монтессорі»
2.	Бесіда «Батьківська єдність – важливий закон виховання»	15 хв.	Додаток 15, «Роль родини у вихованні дитини»

3.	Рекомендації щодо правил роботи та стилів поведінки для батьків з дітьми, схильними до агресії	15 хв.	Додаток 16, «Пам'ятка батькам, діти яких схильні до агресії»
4.	Консультавання «Заповіді батьківства»	15 хв.	Додаток 17. Пам'ятка «Заповіді батьківства»

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/bkwhb>.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про освіту». Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2232/>.

2. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://pensia.ua/ua/baza-znan/normativno-zakonodavcha-baza/item/944-zakon-ukrainy-2402-iii-vid-26-04-2001>.

3. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.

5. Кримінальний Кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.

6. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>.

7. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>.

8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

9. Метод. посібник «Попередження насильства в закладах освіти», – К., 2020. URL: <https://librarycre.wordpress.com/2021/03/22/poperedzennya-nasylstva/>.

10. Методичний посібник «Методи роботи соціального педагога». URL: http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/socialna_robota_z_simjami_i_ditmy_sylabus-2021.pdf.

11. Зайченко М. Інструментарій соціального педагога / М. Зайченко. – Київ, 2011. – с.35.

12. Райгородський Д. «Практична психодіагностика. Методи і тести», 2007 р. URL: <https://psytests.org/book/raygorodskiy-practical-psydiag.html>.

СМИСЛОЖИТТЄВІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СИТУАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ СТАРШОКЛАСНИКА

ПОЛЯКОВА Я. В.,

практичний психолог навчально-виховного комплексу «Ліцей інформаційних технологій-спеціалізована школа II ступеня» Олександрійської міської ради Кіровоградської області

РОЗДІЛ 1

Теоретичний аналіз проблеми смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій у ситуації життєвого вибору старшокласників

1.1. Теоретичні основи програми

Актуальність теми зумовлена стрімким розвитком сучасного суспільства, що безумовно впливає на розвиток особистості. Пріоритетність теми полягає в тому, щоб навчити формувати та закріплювати в системі смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій стійкі конструкції, які, у свою чергу, допоможуть сформувати цілісний образ людини серед юнацтва.

Жоден науковець, філософська течія, психологічна школа не можуть дати єдиноправильного визначення сенсу життя. Саме тому наше завдання полягає в індивідуальному спрямуванні до побудови якісної структури смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій старшокласників. Адже наявність особистісного потенціалу та можливостей у поєднанні зі сформованими цінностями розширює сферу діяльності особистості та стимулює останню до досягнення особистісно значущих цілей.

Смисложиттєві та ціннісні орієнтації виступають ресурсами особистості, які можна ототожнити з капіталом окремо взятої особистості. Маючи багатий внутрішній капітал, кожен із нас може реалізовувати всі свої потенційні можливості та бажання. Людина, яка вміє використовувати свої внутрішні ресурси, передусім значущіша, продуктивніша та впевненіша в собі.

Враховуючи мінливість сучасного світу та вимоги, які ставляться перед сучасною молоддю, доцільно формувати якісні структури смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій старшокласників у період професійного самовизначення, адже від цього залежить подальше майбутнє як окремо взятої успішної самодостатньої особистості, так і нашої держави в цілому.

Мета програми: розвиток та формування цілісної ціннісно-сміслової структури старшокласників на основі діагностичного дослідження та запитів учасників програми.

Завдання програми

1. Навчити аналізувати побудову власного життєвого світу, закономірностей породження сенсу в життєвих відносинах.

2. Розвивати здатність встановлювати та підтримувати психологічний контакт під час спілкування.

3. Навчити виявляти зв'язок смисложиттєвих орієнтацій з уже сформованими баченнями на власне професійне становлення та саморозвиток.

4. Навчити усвідомлення і зняття внутрішніх бар'єрів, що заважають ефективній взаємодії з іншими людьми.

5. Розвивати здатність до самоаналізу, рефлексії, емоційної та поведінкової саморегуляції.

1.2. Науково-методичне обґрунтування

Проходження життєвого шляху людиною – це процес формування й розвитку особистості з урахуванням різних аспектів соціального, історичного, культурного та фізіологічного розвитку певного покоління. Проблема сенсу життя актуальна абсолютно для кожної людини, але найсуттєвіше це пов'язано з періодом ранньої та зрілої юності.

Проблемі смисложиттєвих орієнтацій присвячено чимало праць зарубіжних і вітчизняних учених (К. О. Абульханова-Славська, Н. А. Бернштейн, П. Я. Гальперін, К. Голдштейн, І. С. Кон, К. Р. Роджерс, Дж. Б. Роттер, С. Л. Рубінштейн, С. Сімон, К. Тайлер, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Є. Л. Торндайк, В. Е. Франкл, П. Фресс, Х. Хекхаузен тощо).

Принципово новий підхід у розумінні сенсу був здійснений Л. С. Виготським, О. М. Леонтьєвим. Характерним для цього підходу є те, що проблема сенсу, як конкретного психологічного поняття, була розкрита в результаті аналізу явищ, що належать не стільки свідомості, скільки життю і діяльності суб'єкта, його реальній взаємодії з навколишнім світом.

Концепція О. М. Леонтьєва поклала початок дослідженню системи особистих сенсів, міжмотиваційних стосунків, які характеризують будову особистості. Найсильнішим регулювальником життєвих процесів психолог вважав особистий сенс. У цьому контексті саморегуляція – це особлива діяльність, «внутрішня робота» або «внутрішній рух душевних сил», спрямований на скріплення систем особистих сенсів.

Багато уваги приділив дослідженню теми смисложиттєвих орієнтацій Д. О. Леонтьєв. Учений зазначає, що в пошуках сенсу у процесі сенсотворення основну увагу слід приділяти мотивам цього пошуку. «Мотив діяльності – це предмет, включений у систему реалізації відносин «суб'єкт – світ» як предмет потреб і як такий, що набуває в цій системі властивостей спонукати і спрямовувати діяльність суб'єкта». Науковець виокремлює дві характеристики мотиву:

1) мотив, прив'язаний до конкретної діяльності: в кожній діяльності лише один мотив; він виникає одночасно із нею і припиняє своє існування разом з нею;

2) мотив відповідає багатьом потребам, тобто є релевантним одночасно цілій низці потреб. «Життєвий сенс мотиву визначає особливості спонукання до діяльності як у якісному, так і в кількісному співвідношенні».

Пояснюючи особливу значущість цінностей у структурі смислової сфери особистості, Д. О. Леонтьєв робить акцент на тому, що їх мотивуюча дія не обмежується конкретною діяльністю, конкретною ситуацією, вони

співвідносяться із життєдіяльністю людини загалом і мають високу міру стабільності; зміна в системі цінностей є надзвичайною, кризовою подією в житті особистості.

Говорячи про вищі сенси, Д.О. Леонт'єв приходять до висновку, що на рівні найзагальніших смислових орієнтацій, до яких ми відносимо такі психологічні утворення, як потреби, особисті цінності, світогляд, сенс життя і ставлення до себе, сенсотворення неможливе, бо смислові структури цього рівня не наповнюються сенсом із якоїсь ще вищої сенсотворної інстанції – такої інстанції немає. Процеси сенсотворення визначаються загальними смисловими орієнтаціями зі змістовного боку, але не визначають їх.

За твердженням О.М. Єніча, сенс – це особливий зміст, яким людина наділяє вияви своєї життєдіяльності, надаючи їм певного значення. Це – своєрідний орієнтир людини бути правильною, незалежно від обставин і часу [5, с. 65]. Сенс життя – рушійна сила людської поведінки, прагнення людини до самореалізації; центральний життєвий мотив, який відображає те, заради чого людина живе.

Усі аспекти сенсу життя пов'язані з цінностями: духовне задоволення і досягнення. Крім цього, осмисленість у цілому пов'язана з креативністю, розвитком себе і зі збереженням власної індивідуальності. Осмисленість процесу пов'язана з активними соціальними контактами, саморозвитком, а осмисленість майбутнього має зворотний зв'язок з високим матеріальним становищем.

Механізм формування сенсожиттєвих стратегій визначається низкою чинників: особливостями мотиваційної сфери, хронологічним віком, життєвим контекстом, соціокультурними й економічними умовами. Тому можна вважати, що смислові стратегії – це динамічна складова смислової сфери.

Розвиток смислової сфери людини логічно розглядати через класичні в психології «зони розвитку» Л.С. Виготського. Тим більше, що психічні новоутворення в нашому дослідженні виступають як смислові новоутворення. Експериментальні дослідження смислової сфери особистості (В.К. Вілюнас, Д.О. Леонт'єв, І.В. Аббакумова) свідчать, що психологічна модель «вхід у зону розвитку – зона актуального розвитку – зона ближнього розвитку – зона саморозвитку» детермінує процес сенсотворення. «Зони розвитку» в нашій моделі – це, перш за все, стрижень смислових структур особистості. У цій же послідовності «зон» формуються смислові структури й інших рівнів. Головні рушійні сили процесу розвитку, які розглядаються із позицій смислової нерівноваги, смислових невідповідностей і протиріч, знаходять своє методологічне пояснення в зоні найближчого розвитку смислової сфери особистості. Така зона детермінує певні кордони сенсотворення і є основою динамічної складової смислової сфери сенсотворних стратегій.

Ціннісні орієнтації особистості зв'язують її внутрішній світ із навколишньою дійсністю та утворюють складну багаторівневу ієрархічну систему, займаючи пограничне місце між мотиваційною сферою і системою особистісних сенсів. Відповідно ціннісні орієнтації особистості виконують

подвійні функції. З одного боку, система ціннісних орієнтацій виступає найвищим контрольним органом регуляції усіх спонукачів активності людини, визнаючи прийнятні способи їх реалізації. З іншого боку, як внутрішнє джерело життєвих цілей людини, виражаючи відповідно те, що є для неї найбільш важливим і має особистісний сенс. Система ціннісних орієнтацій тим самим є найважливішим психологічним органом саморозвитку й особистісного зростання, визначаючи одночасно його напрям і способи здійснення.

Ціннісні орієнтації особистості, як і будь-яке інше багатозначне міждисциплінарне наукове поняття, по-різному інтерпретуються в працях різних авторів. У ряді досліджень поняття «ціннісні орієнтації особистості» збігається з термінами, які характеризують мотиваційну або смислову сферу. Так, А. Маслоу фактично не розділяє поняття «цінності», «потреби» і «мотиви», а В. Франкл – «цінності» і «особистісні сенси».

Низка вчених виокремлює ознаки ціннісних орієнтацій особистості. Так, на думку М. Рокіча, цінності особистості характеризуються такими ознаками: витoki цінностей простежуються в культурі, суспільстві й особистості; вплив цінностей простежується практично в усіх соціальних феноменах, що заслуговують на вивчення; загальна кількість цінностей, котра є надбанням людини, порівняно невелика; усі люди мають схожі цінності, хоча й представлені різною мірою; цінності організовані в системи.

Згідно з психологічним словником, ціннісні орієнтації – це важливий компонент світогляду особистості або групової ідеології, що виражає переваги і прагнення особистості або групи відносно тих або інших узагальнених людських цінностей (добробут, здоров'я, комфорт, пізнання, громадянські свободи, творчість, праця тощо).

Проблема сенсу життя вивчалася Віктором Франклом, за його твердженням, люди в різних країнах і по всьому світу нерозривно пов'язані зі смисложиттєвими орієнтаціями. Сенс життя може виступати, з одного боку, як цінність для індивіда, а з іншого, зміст може зумовлювати вибір цінностей, якими керується індивід у своєму житті.

Проблема сенсу життя належить до числа міждисциплінарних, тому що він є однією з традиційних проблем філософії і теології, художньої літератури, у яких він аналізується переважно зі змістовної сторони. У психологічній літературі також підкреслюється величезна значущість для людини психологічного феномену сенсу життя. Як вказує Д. Леонтьєв, у сферу інтересів психології особистості входить питання про те, який вплив надає сенс життю або переживання його відсутності на життя людини, а також проблема психологічних причин втрати і шляхів установлення сенсу життя. Сенс життя психологами визначається як «більш-менш адекватне переживання інтенціональної спрямованості власного життя», «концентрована описова характеристика найбільш стрижневої й узагальненої динамічної смислової системи, відповідальної за загальну спрямованість життя суб'єкта як цілого» «генеральна лінія життя, що задає високу планку активної життєдіяльності людини, що допомагає їй не зламатися на крутих віражах долі, максимально

використовувати власні резерви, спрямовуючи їх на перетворення обставин і власної особистості». Ю. Гіппенрейтер розглядає сенс життя «як процес, спрямований на повну інтеграцію та координацію мотиваційної сфери особистості».

Для С. Рубінштейна сенс людського життя – бути джерелом світла й тепла для інших людей, бути перетворювачем життя, викорчувувати з нього всю скверну і безперервно вдосконалювати життя. Б. Братусь розмірковує про сенс життя, як про нагальну потребу, яка ґрунтується на фундаментальному протиріччі між обмеженістю (смертністю) індивідуального буття й універсальністю родової сутності людини.

У теорії В. Франкла поняття сенсу життя займає центральне місце. Прагнення до пошуку й реалізації людиною сенсу життя В. Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям і є основним двигуном поведінки й розвитку особистості. Відсутність сенсу є причиною багатьох психічних захворювань [5]. За теорією В. Франкла, знаходження сенсу життя людиною може здійснюватися трьома шляхами:

- 1) у справі, спрямованій на досягнення соціально-значущих цілей;
- 2) у переживанні гуманістичних цінностей;
- 3) зайнявши певну позицію у ставленні до обставин свого життя.

В. Чудновський визначає два значення сенсу життя як психологічного феномена:

- 1) суть, головне, основне у предметі, явищі;
- 2) особистісна значимість для людини цієї суті, цього головного,

основного. Феномен сенсу життя включає в себе обидва ці значення. Варто зазначити, що головне у визначенні сенсу життя – це його «домінантність» з-поміж інших аспектів життя і, власне кажучи, цінностей. Саме тому доцільно враховувати виділені дві ознаки адекватності сенсу життя В. Чудновським. Перша з них – це «реалістичність» сенсу життя, тобто відповідність сенсу життя, з одного боку, об'єктивним умовам, необхідним для його реалізації, з іншого – індивідуальним можливостям людини. Друга – «конструктивність» сенсу життя, тобто ступінь його позитивного (чи негативного) впливу на процес становлення особистості й успішність діяльності людини.

У радянській психології існувала абсолютизація соціального аспекту смислу життя людини, на противагу якому вчена К. Альбуханова-Славська ставить індивідуальну значущість цього аспекту. За автором, індивідуальний аспект «стратегії життя» індивідуума є важливим аспектом його «буття для себе», а не «буття для інших», результатом становлення людської індивідуальності, самості. Виходячи з її поглядів, особистість повинна самостійно досягати певних цілей, протистояти соціуму, якщо це необхідно, не бути стереотипною у своїх думках та вчинках. У разі наслідування соціальних стереотипів «структура особистості поступово перебудовується, ... її активність деформується, її воля й ініціативи зникають, індивідуальність стирається».

Думки сучасних авторів можна окреслити двома підходами щодо розуміння проблеми:

- смисложиттєві орієнтації є динамічною проєкцією смисложиттєвих концепцій особистості на конкретні умови її повсякденного життя;

- в основі смисложиттєвих орієнтацій особистості лежать цінності, мотиви й потреби людини.

Учені виокремлюють 3 групи смисложиттєвих цінностей, до яких належать: цінності творчості, цінності переживання та цінності стосунків. Сутність цінностей творчості становить праця, яка є внеском у суспільство, а не просто виконанням певних функцій. Тобто не від нашої професії, а від нас самих залежить, чи реалізуємося ми як професіонали. Серед цінностей переживання В. Франкл особливо виділяє кохання, яке, на його думку, не осліплює, а навпаки, робить людину зрячою. Кохання дозволяє побачити те, що є лише можливістю. Третя група цінностей стосується ставлення людини до свого життя. Те, як вона сприймає тягар долі, мужність, яку виявляє у стражданнях та випробуваннях [1].

Основним теоретичним конструктом сенсожиттєвих орієнтацій є термінальні цінності, що пов'язані з переконанням людини в тому, що кінцева мета нашої діяльності варта того, щоб до неї прагнути.

Очевидно, що об'єктом спрямованості людини можуть бути різні цінності. Як відмічає Д. Леонт'єв, індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, є послідовністю досить добре розмежованих «блоків». Він виокремлює можливі групи цінностей, які об'єднані в блоки на різних підставах і є свого роду полярними ціннісними системами. Зокрема, серед термінальних цінностей постають такі:

- конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість);

- цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистісного життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя);

- індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активне діяльне життя, розваги, упевненість у собі, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних стосунків (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших);

- активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, упевненість у собі, пізнання, життєва мудрість).

Серед інструментальних цінностей учений виділяє такі дихотомії:

- етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність);

- цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, сумлінність);

- індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля);

- конформістські (самоконтроль, відповідальність, старанність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів);

- цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів);
- інтелектуальні цінності (ученість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світосприйняття (життєрадісність, чесність, чуйність).

Таким чином, виходячи з теоретичного аналізу категорії смисложиттєвих орієнтацій, ми дійшли висновку, що існують різні погляди на класифікацію, ієрархічний поділ основних із них.

Досліджуючи джерела, ми мали можливість детальніше ознайомитися із баченням питання смисложиттєвих орієнтацій таких дослідників, як А. Адлер, В. Франкл, В. Чудновський, Д. Леонтьєв, О. Соколова, К. Жаткіна тощо.

Під час аналізу ми визначили, що смисложиттєві орієнтації нерозривно пов'язані з ціннісними орієнтаціями. Більшість дослідників стверджують, що людина без сенсу не може існувати, ми підтримуємо їхні переконання, адже дійсно для кожної людини характерний набір властивих тільки їй цінностей і цілей, які вона вибрала як основоположні для свого існування. Варто зауважити, що під час теоретичного аналізу категорії не було чіткого розподілу між «позитивними» та «негативними» цінностями та смисложиттєвими орієнтирами. Це пов'язано перш за все з тим, що, відповідно до ситуації, у якій проявляються ті чи інші цінності, а також індивідуальних особливостей кожного індивіда, будь-яка цінність може розглядатися по-різному. Загалом смисложиттєві орієнтири та цінності кожної людини є невід'ємними факторами її гармонійного розвитку, тому дуже важливо їх розвивати та здійснювати просвітницьку роботу серед юнацтва з метою своєчасного та цілісного формування уявлення про власні життєво необхідні смисложиттєві конструкти.

РОЗДІЛ 2

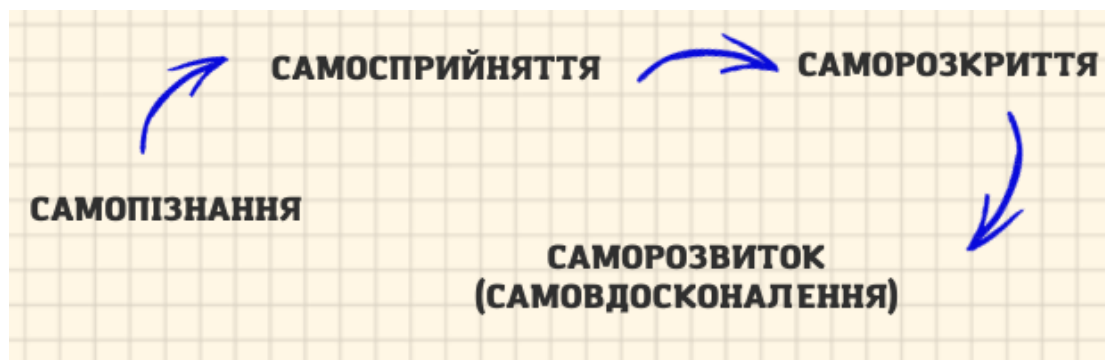
Структура та зміст програми

2.1. Пояснювальна записка

Юнацький вік – це активний період самостановлення, самовизначення, усвідомлення своїх можливостей та формування ціннісно-сислової структури. Саме тому перед освітнім закладом стоїть завдання допомогти якісно сформуванати смисложиттєві цілі та скоординувати підростаюче покоління в ситуації життєвого вибору та професійного становлення.

Програма просвітницького напрямку, саме тому виявлення, трансформація та розвиток смисложиттєвих та ціннісних орієнтацій – основна її складова. Робота в групі допоможе розвивати навички самоаналізу, самопізнання, поглибити знання про власне «Я», сформує позитивне ставлення до себе, закріпить упевненість у собі. Одним із ключових аспектів програми є усвідомлення власних сильних і слабких сторін, яке в ситуації життєвого позиціонування та становлення відіграє одну із головних ролей.

Працюючи зі старшокласниками за програмою «Смисложиттєві та ціннісні орієнтації старшокласників у ситуації життєвого вибору», психолог або соціальний педагог матиме змогу допомогти у формуванні життєвих цілей, побудові ментальної моделі світу, розкритті та розвитку внутрішнього потенціалу особистості юнака з урахуванням його нерозкритих та прихованих цінностей. Тому можна стверджувати, що діяльність тренінгової групи спрямовуватиметься на реалізацію чотирьох «С»:

Програма орієнтована на здобувачів освіти 10 – 11 класів.

Група учасників формується за згодою здобувачів освіти та наявністю заяв-дозволів від батьків чи осіб, які їх замінюють, на роботу з першими.

Кількість учасників тренінгової групи – 12 осіб.

Мета програми: формування цілісної ціннісно-сислової структури старшокласників на основі діагностичного дослідження та запитів учасників програми.

Завдання програми

1. Навчити аналізувати побудову власного життєвого світу, закономірностей породження сенсу в життєвих відносинах.

2. Формувати здатність встановлювати та підтримувати психологічний контакт під час спілкування.

3. Навчити виявляти зв'язок смисложиттєвих орієнтацій з уже сформованим баченням власного професійного становлення та саморозвитку.

4. Навчити усвідомлення і зняття внутрішніх бар'єрів, які заважають ефективній взаємодії з іншими людьми.

5. Формувати здатність до самоаналізу, рефлексії, емоційної та поведінкової саморегуляції.

Тренінговий курс складається з 9 занять тривалістю 1-1,5 години кожне. Заняття проводяться у зручний для дітей час. Тренінговий день складається з трьох частин: організаційно-підготовчої, основної та заключної. Організаційно-підготовча частина передбачає організацію робочої атмосфери (емоційно-мотиваційне входження учасників у заняття, пригадування встановлених у групі правил та норм тощо). У доступній формі на початку заняття пояснюється мета нового заняття, актуалізація досвіду, який був отриманий на минулому занятті, у процесі заняття виконуються окремі вправи на релаксацію, інтеграцію та підвищення емоційного настрою.

Методи та прийоми, які використовуються на тренінгових заняттях:

- групова дискусія;
- метод розігрування рольових ситуацій;
- психогімнастичні вправи;
- психодраматичні прийоми;
- дебрифінг;
- проєктивне малювання;
- елементи музикотерапії;
- казкотерапія;
- робота з метафоричними асоціативними картами;
- домашнє завдання.

2.2. Тематика просвітницьких занять

№ з/п	Зміст роботи	Ресурсне забезпечення	Орієнтовна тривалість, хв.
Заняття 1			
1.	Вступне слово психолога. Ознайомлення з темою та метою занять	Назва програми	3 хв.
2.	Обговорення правил групи	Маркери, фліпчарт	5 хв.
3.	Очікування	Ручки, стікери, плакат «Дерево очікувань»	5 хв.
4.	Вправа «Говоримо тільки хороше»		20 хв.
5.	Вправа «Викрадення мети»		20 хв.
6.	Вправа «Сонечко»		3 хв.

7.	Домашнє завдання «Самоаналіз»	Ручки, папір	2 хв.
8.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 2			
1.	Вправа «Посмішка»		3 хв.
2.	Обговорення домашнього завдання «Самоаналіз»		10 хв.
3.	Гра «Зоряний час»	Ручки, папір, маркери	25 хв.
4.	Вправа «Склади повчання іншим»	Ручки, папір, маркери	10 хв.
5.	Вправа «Моє майбутнє»		15 хв.
6.	Криголам «Добрі слова»		3 хв.
7.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 3			
1.	Вправа «Привітання»		5 хв.
2.	Вправа «Рукостискання на трьох»		5 хв.
3.	Вправа «Розуміння власної проблеми»	Ручки, бланки-таблиці	15 хв.
4.	Вправа «Зустріч із саботажником»		20 хв.
5.	Вправа «Хочу, але не можу»	Ручки, папір	15 хв.
6.	Вправа «Старець»		10 хв.
7.	Вправа «Стріла»		5 хв.
8.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 4			
1.	Гра «Сліпий і поводитир»		10 хв.
2.	Вправа «Лист собі у 2025 рік»		10 хв.
3.	Гра «Спина до спини»		5 хв.
4.	Вправа «Життя як ціле»		15 хв.
5.	Прослуховування притчі «Професор і студенти»		10 хв.
6.	Вправа «Налаштування на успіх»	Ноутбук, аудіо-колонки	15 хв.
7.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 5			
1.	Гра «Крапки»	Ручки, олівці, папір	10 хв.
2.	Вправа «Лінія життя»	Ручки, олівці, папір	10 хв.
3.	Вправа «Шукаємо секрет»	Ручки, папір, пристрої для запису аудіо-файлів (за потреби)	20 хв.
4.	Вправа «Хто Я?»	Ручки, папір	25 хв.
5.	Гра «Булочка з корицею»		7 хв.
6.	Техніка «Недільний вечір»		5 хв.
Заняття 6			
1.	Привітання		5 хв.
2.	Гра «Вийди із кола»		15 хв.

3.	Психотерапевтична казка «Корч»		15 хв.
4.	Колаж «Створення казкової країни»	Папір, фломастери, кольорові олівці, вирізки з журналів, кольоровий папір, фарби	20 хв.
5.	Гра «Казковий дощик»		5 хв.
6.	Гра «Галявина»		10 хв.
7.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 7			
1.	Гра-розминка «Я твій друг»		5 хв.
2.	Гра-розминка «Гуффі»		5 хв.
3.	Медитаційна казка «Чарівник»		20 хв.
4.	Вправа «Коробка невдач»	Ручки, папір для нотаток, скринька	20 хв.
5.	Гра «Брехня»		7 хв.
6.	Вправа «Похвались сусідом»		5 хв.
7.	Рефлексія		5 хв.
Заняття 8			
1.	Гра «Історії з торбинки»	Торбинка, дрібні іграшки, предмети канцелярії, фігурки	7 хв.
2.	Вправа «Жива картина»		7 хв.
3.	Вправа «Маршрут шляху»	Метафоричні карти «У пошуках сенсу» Юлії Демидової	20 хв.
4.	Вправа «Значимі цінності»	Метафоричні карти «У пошуках сенсу» Юлії Демидової	25 хв.
5.	Вправа «Пантоміма»	Музичний супровід	10 хв.
6.	Вправа «Мені було..., тому що...»		10 хв.
Заняття 9			
1.	Вправа «Хто швидше»		5 хв.
2.	Вправа «Розкажи казку»		15 хв.
3.	Вправа «План дій»	Метафоричні карти «У пошуках сенсу» Юлії Демидової, ручки, папір	25 хв.
4.	Вправа «Коло твого життя»	Бланк «коло», ручки	10 хв.
5.	Релаксаційний комплекс «Контраст»		15 хв.
6.	Рефлексія	Плакат «Дерево очікувань»	10 хв.

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/bkwvb> .

Список використаних джерел

1. Дема Ю. Психологічні проблеми сенсу життя в юнацькому віці // Психологія особистості: проблеми, інновації, перспективи. Збірник доповідей міжвузівської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Кіровоград: ТОВ «Рекламне агентство РіК», 2011. – С. 37 – 40.
2. Єніч О. М. Проблема сенсу життя людини у філософії екзистенціалізму // Збірка студентських наукових праць: матеріали Всеукраїнської студентської конференції «Людина і політика: актуальні проблеми сучасності». – Випуск 5. – Кіровоград: Полімед-Сервіс, 2013. – С. 64 – 68.
3. Курбан М. Роль професійних ціннісних орієнтацій в процесі підготовки студентів-психологів // Психологія особистості: проблеми, інновації, перспективи. Збірник доповідей міжвузівської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Кіровоград: ТОВ «Рекламне агентство РіК», 2011. – С. 73 – 78.
4. Франкл В. Людина в пошуках сенсу. – СПб.: Ювента, 1997. – 442 с.
5. Чудновский В. Е. Психологічні складові оптимального сенсу життя // Питання психології. – № 3. – 2003. – С. 3 – 15.

РОЗВИТОК РОЗУМОВОЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ РАС В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ СЕНСОРНОЇ КІМНАТИ

ТОКОВА В. Б.,
консультант (практичний психолог)
комунальної установи
«Інклюзивно-ресурсний центр № 3»
Кропивницької міської ради

Пояснювальна записка

Дитина із РАС (розладами аутичного спектру) належить до особливої категорії дітей зі вродженим усебічним дефіцитом соціальної взаємодії та спілкування. Головною відмінністю аутичних дітей є несформовані соціальні якості, які у звичайних дітей є вродженими. Діти з аутизмом не радіють появі близької людини, не споглядають за нею і не наслідують її, не звертаються по допомогу або за співчуттям, не виявляють своїх почуттів до неї, при цьому ніякого справжнього контакту (на зоровому, емоційному, тілесному, тактильному, словесному рівнях) не відбувається.

Другою відмінністю аутичних дітей є особливості сприймання навколишньої дійсності: як непов'язані між собою подіями люди, звуки та образи. Діти з РАС не бачать логічних зв'язків між реальністю. Причина – особливості функціонування системи сприймання, переробки та збереження інформації, а також їх зворотня реакція на отриману інформацію.

Тому діти із РАС потребують спеціально організованих умов навчання та виховання, а також корекції психічних процесів, пізнавальної сфери, навичок спілкування.

Розвитку психічних процесів, когнітивної та пізнавальної сфери дітей із РАС дуже допомагає сенсорна кімната. На сьогоднішній день сенсомоторна корекція займає особливе місце серед інших психотерапевтичних і психокорекційних методів і є базисною основою для подальшої роботи з дітьми з особливими потребами.

Актуальність сенсомоторної корекції для дітей з РАС.

Метод сенсомоторної корекції є синтезом різних психотерапевтичних прийомів і корекційно-розвивального навчання. Однією з її складових такого комплексного підходу є метод сенсорної інтеграції (сенсорно-інтегративної терапії).

Теорію сенсорної інтеграції розробила психолог та ерготерапевт Дж. Айрес (Jean Ayres), яка працювала в Каліфорнійському університеті. Сенсорна інтеграція одночасно задіює тіло, мозок та органи чуття. Основними характеристиками сенсорної інтеграції є такі:

- націлена на стимуляцію та контроль сенсорних систем задля формування адаптивної відповіді через інтеграцію різних відчуттів;

- заснована на грі, що є провідною діяльністю у відповідному віці (при цьому програму адаптують під дитину, її інтереси та можливості);

- шлях до освоєння складніших видів діяльності та форм поведінки лежить через засвоєння простіших. Процес втручання може здаватися дитині чи батькам не більше ніж грою, проте психолог із сенсорної інтеграції, провівши попереднє оцінювання, розуміє, які саме сенсорні системи активуються й наскільки ефективними є рухові відповіді. Важливим моментом є те, що сенсорну інтеграцію варто розглядати як складову комплексного підходу.

Сенсомоторний розвиток дитини – це розвиток її відчуттів і сприймань, формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, розмір, положення у просторі. Він є фундаментом її розумового розвитку. Чуттєве пізнання має дуже важливе значення у дитинстві, яке є найбільш сприятливим періодом формування та вдосконалення діяльності органів чуттів, уявлень про оточуючий світ.

Актуальність програми полягає в тому, що сенсомоторний розвиток, з одного боку, є фундаментом загального розумового розвитку дитини, з іншого – має самостійне значення, оскільки повноцінне сприймання необхідне і для успішного навчання дитини. Зі сприймання предметів і явищ оточуючого світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприймання, є результатом їх переробки. Тому розумовий розвиток дитини неможливий без опору на повноцінне сприймання.

Мета програми: сприяти розвитку навичок соціальної взаємодії, спілкування, розвитку розумової діяльності та пізнавальної активності.

Мета корекції: вибудувати зв'язок між сенсорною інформацією, афектом і рухом, навчити відрізняти приємні дотики від неприємних, збільшити сенсорну «витривалість», здатність до переробки сенсорної інформації.

Завдання програми:

- достатньо стимулювати всі сфери сенсомоторного сприймання;
- посилити процеси чуттєвого сприйняття поверхні свого тіла;
- формувати найпростіші цілеспрямовані рухи й елементи рухового планування;
- формувати зв'язок між зоровим і тактильним сприйманням і афектом;
- формувати увагу на емоційно насиченому матеріалі;
- формувати найпростішу взаємодію з використанням жестів і простих рухових ігор;
- формувати прості послідовності рухів у вигляді навичок самообслуговування;
- формувати потребу в емоційних контактах з оточуючим світом;
- розвивати вміння помічати різні емоційні стани людей;
- розвивати когнітивну сферу;
- розвивати вміння зосереджено слухати;
- розвивати дрібну моторику пальців рук;

- розвивати уміння діяти за зразком;
- розвивати навички позитивної діяльності;
- розвивати координацію рухів.

Цільова група: корекційно-розвивальна програма розрахована на індивідуальну роботу з дитиною РАС (6-9 років).

Особливості корекційної роботи.

Корекційна робота проводиться спільно з матір'ю/батьком в індивідуальному режимі; ґрунтуючись на результатах обстеження дитини, психолог підбирає сенсорні матеріали й обладнання, використання яких приносить дитині задоволення (наприклад, для дітей, які люблять кружляти, – спеціальне крісло, яке обертається навколо своєї осі); психолог дозує час занять і кількість вправ, починаючи з 20-30 хвилин; після кожної вправи необхідно уважно стежити за станом: важливо запобігти перезбудженню дитини і не дати їй повністю піти від контакту; психолог включає дитину у різні індивідуальні сенсорні способи взаємодії; психолог повинен досить гнучко підбирати ігри, вправи, які адекватні за інтенсивністю для дитини (приносять їй задоволення); слід поступово вводити дитину в нову ситуацію, планувати послідовність дій, починаючи з 1-2 вправ (пояснювати дитині їх послідовність можна, використовуючи візуальні підказки); використовуються тактильно-ритмічні послідовності, різні види вестибулярного впливу (батут, гойдалки, гамаки), ігри лицем до лица, ігри на формування координації «око – рука», «рука – рот»; вправи на початкових етапах виконуються дитиною пасивно, руками дорослого; поступово психолог провокує власну цілеспрямовану активність дитини й активно підкріплює її через відображення емоційного стану дитини та імітацію її рухів; необхідно постійно стимулювати і підкріплювати самостійне виконання рухів дитиною (навіть якщо вправа буде зроблено неякісно).

Перелік методів та форм роботи, які будуть використовуватися під час занять: кожне заняття містить ігрові та дидактичні вправи, рухові ігри-розминки, рефлексію.

Етапи корекції:

1. Діагностичний – 2 заняття.
2. Корекційно-розвивальний – 15 занять.
3. Етап оцінки ефективності корекційного впливу – 2 заняття.

Організація занять: усі корекційні заняття проводяться в сенсорній кімнаті. Курс їх розрахований на 15 занять тривалістю 20-30 хвилин. Вони проводяться 2 рази на тиждень індивідуально. Батьки беруть активну участь у роботі під час заняття.

Очікувані результати.

Короткотривалі результати: збільшення середнього та високого рівня розвитку сприйняття у дитини, набуття навичок довольної саморегуляції; зниження рівня тривожності; сформованість вміння розуміти і приймати емоційний стан свій та оточуючих; підвищення емоційної стійкості; здатність висловлювати свої потреби і почуття за допомогою вербальних та

невербальних засобів; уміння взаємодіяти з дорослим; уміння досягати стану розслаблення.

Довготривалі результати: покращення рівня розвитку психічних процесів дитини, оволодіння дитиною навичками саморегуляції, вміння розуміти та приймати свій емоційний стан та емоційний стан інших, знімати напруження, досягнення розуміння дитиною власної значущості, підтримки з боку дорослих, розвиток координації рухів.

Перспективні наслідки. Заняття в сенсорній кімнаті можна проводити постійно, позитивно впливаючи на психічний стан, розумовий розвиток дитини із РАС, що допоможе досягти позитивних змін у розвитку навичок соціальної взаємодії, спілкування, розвитку розумової діяльності та пізнавальної активності дитини.

За період корекційно-розвиткових занять у дитини з РАС збільшується стійкість до сенсорних навантажень; з'являється увага до різних сенсорних відчуттів (наприклад, дитина завмирає при появі нових стимулів, демонструє реакцію подиву); дитина тактильно досліджує своє тіло (починає з рук, ніг); формуються координації «рука – око», «рука – рот» (наближає руки до обличчя, розглядає; тягне руки, предмети в рота); дитина емоційно реагує на приємні / неприємні їй стимули – у відповідь на них з'являються довірливі реакції стеження (повертає голову в напрямку джерела звуку, стежить за предметом, тягнеться рукою); фіксує погляд на обличчі, поява «комплексу пожвавлення» у вигляді посмішки; перебування поруч із дорослим комфортне для дитини, за наявності дискомфорту її можна легко заспокоїти; дитина здатна до розділеної з дорослим уваги; з'являються прості елементи імітації (як готовність пози тіла до звичної приємної взаємодії).

Знання закономірностей соціально-емоційного розвитку дитини дасть змогу психологу спланувати індивідуальну корекційно-розвивальну роботу, розпочинаючи з корекції і розвитку тих соціально-емоційних навичок, які в дитини є найбільш порушеними.

Напрями розвитку ігрової діяльності дитини з аутизмом

З метою розвитку ігрової діяльності дітей з розладами аутичного спектру можна виокремити декілька рівнів в освоєнні дитиною ігор: від пасивної участі й обов'язкової підтримки дорослого в іграх до активної ігрової взаємодії з педагогами та з іншими дітьми. В залежності від здатності дитини долучатися до нової ситуації та готовності до взаємодії з дорослим та однолітками визначаються такі 4 рівні становлення ігрової діяльності дитини з аутизмом:

Рівень 1 – налагодження контакту.

Рівень 2 – наслідування.

Рівень 3 – ігри з правилами.

Рівень 4 – сюжетно-рольові ігри.

Рівень 1. Показники успішного розвитку дітей

Чуттєвий (сенсорний) досвід

- дивиться в обличчя;
- досліджує предмети різноманітними способами: роздивляється предмет в руці, перекладає предмет з однієї руки в іншу, бере два предмети зі столу, стукає двома предметами один об одний;
- тягнеться за предметом, захоплює його великим та вказівним пальцями;
- слідує поглядом за рухомим предметом, фіксуючи на ньому погляд;
- торкає руками власне відображення у дзеркалі;
- повертає голівку в пошуках вихідного звуку;
- будує предмети із двох кубиків;
- залюбки роздивляється яскраві картинки;
- спостерігає за будівництвом башти.

Рівень 2. Знання про предмет Показники успішного розвитку дітей

Формування елементарних математичних уявлень

<i>Кількість</i>	• розрізняє поняття «один-багато»; • виділяє один та багато предметів із групи предметів.
<i>Величина</i>	• розрізняє 2 предмети різного розміру: «великий – маленький»; • виділяє великий або маленький предмет із групи контрастних за розміром.
<i>Форма</i>	• розрізняє дві різні геометричні форми.

Ознайомлення з навколишнім світом

<i>Родина</i>	• має первинні уявлення про себе (впізнає та показує себе в дзеркалі), близьких людей (впізнає та показує матір, батька).
<i>Іграшки</i>	• впізнає та показує 2-3 іграшки (машинка, пірамідка, лялька, м'яч).
<i>Тварини</i>	• впізнає та показує кішку, собаку (справжня, іграшка, малюнок).
<i>Посуд. Їжа</i>	• знає та використовує за призначенням чашку (п'є), ложку, тарілку (їсть); знає та показує звичну для себе їжу.

Формування сенсорного досвіду

- реагує на стимуляцію тактильних відчуттів за допомогою чергування торкань твердою – м'якою, сухою – вологою, теплою – холодною поверхнями;
- виконує скоординовані дії з предметами (ставить кубик на кубик, нанизує кільця на пірамідку тощо);

	<ul style="list-style-type: none"> • виділяє окремий предмет серед інших за проханням дорослого; • співвідносить знайомий об'ємний предмет з його плоскінним зображенням; • знаходить і приносить заданий добре знайомий предмет; • знає та впізнає серед інших червоний та жовтий кольори; • малює кола; • виконує подвійне прохання.
<i>Ознайомлення з навколишнім світом</i>	
<i>Родина</i>	<ul style="list-style-type: none"> • впізнає та показує себе у дзеркалі та на фотографії, впізнає та показує на фотографіях своїх батьків, знає членів своєї родини (бабуся, дідусь, брат, сестра); • знає та відкликається на своє ім'я.
<i>Частини тіла</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає частини тіла: голова, руки, ноги; • знає частини обличчя: очі, ніс, рот, вуха.
<i>Тварини</i>	<ul style="list-style-type: none"> • впізнає та показує кішку, собаку, ведмедя, зайця, лисичку (справжня, іграшка, малюнок); • імітує голоси та рухи знайомих тварин.
<i>Іграшки</i>	<ul style="list-style-type: none"> • впізнає та показує іграшки в ігровому куточку; • співвідносить іграшку з її зображенням; • здійснює предметно-маніпулятивні дії з іграшками за наслідуванням; • здійснює прості ігрові дії з лялькою з використанням звуконаслідування.
<i>Посуд. Їжа</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає та використовує за призначенням посуд; • співвідносить предмети посуду з ляльковим посудом або з його зображенням; • знає назву та показує звичну для себе їжу.
<i>Овочі. Фрукти</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає та впізнає овочі (картопля, огірок, помідор); • знає та впізнає фрукти (яблуко, банан, лимон, апельсин); • співвідносить справжні овочі (фрукти) з їх зображенням на малюнку.
<i>Одяг. Взуття</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає та впізнає одяг та взуття (шапка, плаття, штани та ін.); • співвідносить одяг із певною частиною тіла; • співвідносить знайомий одяг (взуття) з його зображенням на малюнку.
<i>Меблі. Побутові прилади</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає та впізнає меблі (стілець, стіл, ліжко, шафа) та побутові прилади (пилосмок, холодильник, телевізор); • використовує знайомі меблі за призначенням; • співвідносить знайомі меблі (побутові прилади) з їхнім зображеннями на малюнку.
<i>Рослини</i>	<ul style="list-style-type: none"> • знає та розрізняє дерево, квітку.

Формування сенсорного досвіду

- розрізняє за допомогою тактильних відчуттів властивості предметів;
- розрізняє на слух звуки знайомих музичних інструментів, іграшок, техніки;
- співвідносить слово з відповідною дією (стій, іди, біжи, стрибай, дай, на)
- розрізняє основні кольори;
- знаходить два схованих предмети;
- розрізняє поняття «хлопчик» і «дівчинка»;
- впізнає частину цілого;
- проводить лінію, що з'єднує дві точки;
- розуміє поняття «зранку/ввечері».

Завдання

Навчальні:

- навчати бути спостережливим, порівнювати, впізнавати, групувати;
- вчити орієнтуватися на собі та в напрямі «від себе»: показувати частини свого тіла, рухатись у зазначеному напрямку. Розуміти слова, що означають напрями: «вперед-назад», «угору-вниз», «у сторони», «вперед» тощо;
- формувати уявлення про частини доби (ранок, день, вечір, ніч). Учити розрізняти дії, що виконують діти і дорослі в різні частини доби;
- формувати знання про числа і цифри в межах двох, утворення числа. Розвивати розуміння відмінності між кількісною і порядковою лічбою та відмінності між групами предметів (сукупностями, множинами);
- формувати уявлення про ознаки геометричних фігур (квадрат, круг, трикутник, куля, куб, циліндр), розвивати здатність використовувати фігури як еталони для визначення форми предметів, учити виконувати такі завдання: добери однакові або подібні за формою предмети тощо.

Корекційні:

- формувати пізнавальні процеси: сприймання, уваги, пам'яті, мислення, уяви;
- розвивати предметні та ігрові дії з предметами, варіювати умови їх здійснення;
- навчати розпізнавати членів родини, вміти гратися з ними.

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/bkxag> .

Список використаних джерел

1. Земцова О. М. Розвиваємо мислення. Для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К.: Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
2. Гавріна С. Є. та ін. Велика книга тестів. Для дітей 3-4 років. – К. : ТОВ «Перо», 2007. – 111 с. – (Розвиток дитини).
3. Гільбух Ю. З. Розвивайте розум дітей: Альбом. – К. : Освіта, 1993.

4. Земцова О. М. Запам'ятай картинки. Розвиток пам'яті. Для дітей 5-6 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
5. Земцова О. М. Знайди відмінності. Розвиток уваги. Для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
6. Земцова О. М. Слухняний олівець. Розвиток дрібної моторики. Для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
7. Земцова О. М. Вправо – вліво, вгору – вниз. Орієнтуємося у просторі. Для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
8. Земцова О. М. Тести для дітей 5-6 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с: іл. – (Розумні книжки).
9. Земцова О. М. Тести для дітей 3-4 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с: іл. – (Розумні книжки).
10. Земцова О. М. Тести для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с: іл. – (Розумні книжки).
11. Земцова О. М. Цікаві задачки. Розвиваємо мислення. Для дітей 5-6 років : Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
12. Земцова О. М. Цікаві задачки. Розвиваємо мислення. Для дітей 4-5 років : Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
13. Земцова О. М. Що нас оточує. Пізнаємо світ. Для дітей 3-4 років : Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с: іл. – (Розумні книжки).
14. Кондратенко Л. О., Прищеп О. Ю. Попередження дисграфії / Л. Кондратенко, – К.: Главник, 2005. – 96 с.
15. Розвиваємо увагу й логічне мислення / С. В. Пехарева, М. П. Андрусенко. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112 с. – (Дошкільний навчальний заклад «Розвивайка»).

КРОК ЗА КРОКОМ ДО ОСОБИСТОСТІ

ГРИДЖУК Н.А.,

Практичний психолог комунального закладу «Інгульське навчально-виховне об'єднання «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст.» Устинівської селищної ради

Пояснювальна записка

Актуальність теми

Сучасна соціальна ситуація у світі висуває нові вимоги до функціонування людини. Перед особистістю постає необхідність вирішення питань самовизначення, знаходження ресурсів власного зростання, а перед суспільством – необхідність підготовки фахівців до нестандартного і оригінального вирішення задач, до подолання ситуації невизначеності, до прийняття ризиків. Саме тому важливою задачею Національної доктрини розвитку освіти України є формування особистості, здатної до свідомої і активної самодетермінації, самоактуалізації, саморозвитку. Це актуалізує перед науковцями завдання вивчення самореалізації як ресурсного потенціалу людини і суспільства.

Проблема самореалізації багатогранна – її розглядали філософи, соціологи, психологи, педагоги. Дослідники розглядають самореалізацію як процес і як результат, як особистісну потребу, якість, найвищу точку розвитку. Разом із тим, таке розмаїття підходів не розкриває повною мірою як власне феномен так і психологічний зміст поняття, адже на сьогодні ще нема однозначного загальноприйнятого визначення терміну «самореалізація». Особливої уваги її вивченню приділяли А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, Л. І. Анциферова, Е. Фром, Г. О. Балл, О. Ф. Бондаренко, М. І. Пірен, М. Й. Боришевський, Є. І. Головаха, Л. А. Коростильова, Г. С. Костюк, О. О. Кронік, О. М. Леонт'єв, П. В. Лушин, С. Д. Максименко, В. І. Муляр, В. Г. Панок, В. А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, Л. В. Сохань, Т. М. Титаренко, Л. В. Мар'яненко, М. І. Гагарін, О. В. Гурова, О. М. Мойзріст, Є. В. Тополов, В. В. Бучма, А. В. Загика, К.О. Абульханова-Славська, Г.С. Батіщев. На сучасному етапі проблема самореалізації особистості залишається одним із провідних завдань української освіти. Її теоретичні аспекти базуються на працях В. Радула, С. Михайлова, В. Муляра, О. Селезньова, Н. Комісаренко, І. Краснощок, Н. Ситникової, І. Беха, Н. Волкової, В. Демиденко, О. Киричука, А. Ковалевої, Н. Лосєвої, Н. Кривди, С. Сисоєвої та ін.

Наш час – час змін і нововведень, проблематичний і складний. Такий, що вимагає компетентних, розумних, ділових, творчих та яскравих особистостей. Випускники школи мають стати активними громадянами з відповідною системою цінностей. Тому якість освіти є національним пріоритетом. А мережа навчальних закладів повинна задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства. Нові проблемно-

кризові ситуації потребують уміння успішно адаптуватися до життя в сучасному суспільстві.

Основна ідея, мета, завдання програми

Ідея – сформувати відповідальне ставлення до себе як особистості.

Мета програми: забезпечення сучасного уніфікованого цілісного інформування й навчання учнів стосовно формування себе як особистості в усіх аспектах її прояву в умовах освітніх закладів.

Завдання дослідження:

- системне проведення просвітницьких занять для учнів;
- підвищення соціальної та особистісної компетентності учнів;
- забезпечення цілісного інформування і навчання з питань формування себе як самодостатніх особистостей;
- формування навичок особистісного захисту;
- зменшення особистісних факторів ризику та підвищення особистісних факторів захисту.

В основу реалізації просвітницької програми «Крок за кроком до особистості» покладено наступні **принципи**:

- комплексності;
- уніфікації;
- інтегрованості;
- адекватності;
- цілісності;
- активізації.

Особливості впровадження для учнів

Програма «Крок за кроком до особистості» розрахована на 16 годин.

Зміст занять для учнів 8-9 класів побудовані в інтерактивній формі. З метою розвитку учнів як повноцінних особистостей, заняття представлені у вигляді дослідження тематичної інформації. Протягом занять учні знайомляться з інформацією, оцінюють її, порівнюють із наявними знаннями, роблять висновки.

Інформаційні повідомлення та зміст занять побудовані таким чином, щоб учень мав можливість запам'ятати важливі моменти. Саме з цією метою деяка інформація повторюється або має декілька різних форм для сприйняття. Головна мета полягає не в бажанні зробити просвітницькі заняття веселими та різноманітними за інформаційними матеріалами, а закріпити важливі знання та сформувані корисні життєві навички.

Змістова частина програми «Крок за кроком до особистості»

№ з/п	Кількість годин	Тема заняття	Зміст заняття
1.	2	Я – Особистість, я – Людина, це мрія кожної дитини!!!	1. Привітання 2. Вправа «Знайомство» 3. Складання правил робочої групи 4. Вправа «Зоряне небо» 5. Інформаційний дайджест

			<ul style="list-style-type: none"> 6. Мозковий штурм 7. Інформаційне повідомлення 8. Вправа «Хто Я?» 9. Руханка «Арам-зам-зам» 10. Вправа «Принципи особистості» 11. Вправа «Кроки до самореалізованої особистості» 12. Притча про двох вовків 13. Підсумки
2.	2	Особистість, повір у себе!	<ul style="list-style-type: none"> 1. Привітання 2. Прийняття правил роботи 3. Очікування «Квітка надії» 4. Вправа «Оголошення» 5. Вправа «Дивись, це Я!» 6. Вправа «Мої чудові якості» 7. Вправа «Моя особливість і моя неповторність» 8. Руханка «Якщо ти щасливий – роби так» 9. Інформаційний дайджест «Емоції – друзі чи вороги!» 10. Вправа «Ресурси» 11. Вправа «Стакан з водою» 12. Літературна хвилинка 13. Вправа «Квітка надії»
3.	2	Особистість як автор власного життя	<ul style="list-style-type: none"> 1. Емоційне налаштування 2. Вправа «Ім'я в русі» 3. Вправа «Веселка» 4. Вправа «Ціль, що росте» 5. Весела руханка «Хом'ячки» 6. Інформаційний дайджест «Щастя поруч» 7. Вправа «Щасливі моменти життя» 8. Вправа «Добре в поганому» 9. Вправа «Оптимістичний виступ» 10. Притча «Все в твоїх руках»
4.	2	Привіт особистості від спілкування	<ul style="list-style-type: none"> 1. Інформаційне повідомлення 2. Вправа «Знайомство» 3. Складання правил роботи групи 4. Вправа «Мої очікування» 5. Інформаційне повідомлення 6. Мозковий штурм 7. Музична розминка «Чіку-ріку» 8. Вправа «Мої можливості спілкування»

			<ul style="list-style-type: none"> 9. Вправа «Крізь скло» 10. Вправа «Банка життя» 11. Підбиття підсумків. Самозвіт
5.	2	Я – творча особистість	<ul style="list-style-type: none"> 1. Інформаційне повідомлення 2. Вправа «Галявина» 3. Вправа «Три кольори» 4. Інформаційний дайджест 5. Вправа «Малюємо казку» 6. Танцювальний етюд «Подаруй рух» 7. Гра «Презентація світу» 8. Гра «Стежина» 9. Рефлексія 10. Вправа «Ритуал прощання» 11. Завершення тренінгу
6.	2	Особистість та безконфліктність	<ul style="list-style-type: none"> 1. Емоційне налаштування 2. Мозковий штурм 3. Інформаційний дайджест 4. Робота з наочним зображенням 5. Тестування 6. Руханка «Булька» 7. Брейнстормінг «Чому виникають конфлікти?» 8. Вправа «Різні сторони конфлікту» 9. Інформаційний дайджест 10. Притча про натхнення 11. Інформаційна хвилинка 12. Гра «Чарівна зірочка»
7.	2	Особистість та колектив	<ul style="list-style-type: none"> 1. Знайомство-привітання 2. Інформаційний дайджест 3. Вправа «Очікування» 4. Вправа «П'ять добрих слів» 5. Вправа «Колектив» 6. Руханка «Веселий танок» 7. Вправа «Будинок» 8. Вправа «Наш класний будинок» 9. Вправа «Очікування» 10. Притча про майстра 11. Вправа «Найщиріше побажання» 12. Самозвіт
8.	2	Щасливе майбутнє сучасної особистості	<ul style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово 2. Обговорення правил роботи в групі 3. Вправа «Зірка мрій» 4. Гра «Міні-фантазії» 5. Руханка танець «Marshmallow Dance»

			6. Килим ідей «Кроки до успіху» 7. Вправа «Скрипа» 8. Вправа «Циферблат життя» 9. Гра «Чарівний перстень» 10. Вправа «Малювання самого себе» 11. Вправа «Квітка побажань» 12. Очікування «Зірка мрій» 13. Вправа – гармонія «Жовта валіза» 14. Самозвіт
--	--	--	---

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/blcrj> .

Список використаних джерел

1. Безпалько О., Савич Ж. Спілкуємось та діємо: Навч.-метод. посіб. – К. – Навч. книга, 2002. – 112 с.
2. Демиденко М. Ф. Самореалізація: сутність, становлення, розвиток. Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. 2004. № 2. с. 31 – 36
3. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с
4. Ковалева А. В. Проблема самореалізації особистості в системі наук про людину / А. В. Ковалева // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 17. – Х., 2002. – С. 43 – 47.
5. Культура життєвого самовизначення. Програма інтегративного курсу для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Глосарій понять та термінів/ Наукове керівництво та редакція І.Д. Зверєвої. – К., 2003.
6. Сисоєва С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації / С. О. Сисоєва // Наукові праці : зб. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 7 : Педагогіка. – С. 13 – 119.

ПОГОВОРИМО ПРО...

ГОНЧАРУК О. М.,
соціальний педагог комунального
закладу «Заваллівський ліцей»
Заваллівської селищної ради
Голованівського району
Кіровоградської області

Теоретичні основи програми

Статева соціалізація нинішньої молоді відбувається у дуже складних умовах, адже погляди на моральність набули нині нових змін. Спостерігається деяка деформація сексуальної поведінки і зростання сексуального насильства, збільшується кількість захворювань, які передаються статевим шляхом, зростає число абортів серед неповнолітніх, відбувається лібералізація статевої моралі через доступність порнографічної продукції для дитячої аудиторії, присутня легалізація різноманітних статевих збочень через зростання популярності «специфічних» комп'ютерних ігор. Ці факти є чинниками погіршення стану репродуктивного здоров'я української нації, а також формують спотворені уявлення про міжстатеві взаємини та спонукають неповнолітніх хлопців та дівчат до ранніх сексуальних зв'язків.

Протягом останніх трьох десятиліть більшість наукових праць були присвячені проблемам дитячої та юнацької сексуальності (Д. Ісаєв, В. Каган, Д. Колесов, І. Кон, В. Кравець, С. Голод та ін.). Теоретичні та практичні питання статевого виховання досліджувалися українськими науковцями (Ю. Гаврилова, О. Главацька, І. Козубовська, О. Петрунко). Встановлено, що загальні аспекти статевої соціалізації розкриті у працях В. Васютинського, І. Ковальчука, В. Романової, [3, с. 12].

Гендерна соціалізація – це багатогранний, довготривалий процес, у результаті якого підліток повинен усвідомити свою гендерну приналежність, оволодіти та засвоїти свої ролі та відтворювати їх у своїй поведінці, а спілкування з оточуючими, зокрема значимими дорослими і ровесниками, є найбільш важливою стороною життя підлітків, умовою їх особистісного становлення [5, с. 172].

Підлітки практично не звертають уваги на наукову інформацію, а відверті розмови, які б підвищували рівень сексуальної культури та допомагали активно здійснювати статево соціалізацію, ведуться лише незначною кількістю батьків. Тому є необхідність суттєво підвищити рівень статевої соціалізації підлітків, але практичні шляхи ще й досі чітко не окреслено. Вагома роль належить працівникам психологічної служби педагогові, які можуть забезпечити доступ підлітків до якісної інформації щодо сексуальності людини, окреслити перспективи безпечної статевої поведінки, шляхом упровадження програм зі статевого виховання на основі застосування ефективних форм і методів сексуальної освіти.

Статеве виховання підлітків відіграє вирішальну роль у сексуальній соціалізації особистості, оскільки проходить на фоні статевого дозрівання організму, інтенсивного формування внутрішнього світу, самосвідомості особистості. Статеве виховання може допомогти підліткові знайти позитивні почуття стосовно себе і своєї сексуальності,

зробити правильний вибір на підставі достовірної інформації; знизити кількість незапланованих вагітностей та підвищити рівень сексуальної культури підлітків. Заклади освіти, у яких проводиться статеве виховання, дають можливість підліткам мати справу з «надійними» дорослими, яким довіряють і які не пов'язані із родиною і місцем їхнього проживання. Вони також можуть почувати себе в більшій безпеці, тому що бесіди на сексуальні теми зі сторонньою особою мають менш особистий характер, ніж бесіди з батьками.

Мета просвітницької програми – підвищення рівня психологічної культури та розвиток психологічної, комунікативної та соціальної компетентностей учнівської молоді.

Завдання:

1. Сприяння усвідомленню унікальності природи відчуттів, формуванню та розвитку емоційної саморегуляції, уміння проявляти свої почуття у підлітково-юнацькому віці.
2. Формування адекватного сприйняття змін і позитивної самооцінки, становлення позитивного «Я»-образу.
3. Формування взаєморозуміння та взаємоповаги до прав і потреб один одного, ненасильницьких взаємин між статями, засвоєння норм та етики взаємин між статями.
4. Розвиток та підвищення відповідальності за свої вчинки і своє життя.
5. Формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень.

Програма складається з 11 занять, які орієнтовані на учнів 9-11-х класів. Рекомендована кількість учасників – 10-15 осіб віком 14–16 років.

Упроваджувати програму може компетентний працівник психологічної служби, який володіє ефективними формами і методами організації роботи серед дітей, молоді, забезпечує якісний соціально психологічний супровід освітнього процесу.

Структура та зміст програми

Кожне заняття складається з трьох частин:

1. Вступна – привітання, створення доброзичливої та продуктивної атмосфери.
2. Основна – кілька тематичних завдань (ігри, техніки, вправи та перегляд відео з подальшим обговоренням).
3. Завершальна – підсумок, рефлексія, прощання.

№ з/п	Тема заняття	Орієнтовна тривалість	Ресурсне забезпечення
1.	Поговоримо про себе.	60 хв.	ватман, великі аркуші паперу, фломастери, маркери, аркуші формату А-4, листок з планом складання сенкану, бланки з відбитками пальців
2.	Поговоримо про те, як нас сприймають інші	60 хв.	плакат із правилами роботи, дошка для запису або ватман, маркери, листочки, олівці або фломастери

3.	Поговоримо про стаття та гендерні ролі.	60 хв.	плакат із правилами роботи, листки з написами «стаття», «гендер», відео
4.	Поговоримо про стереотипи та упередження	60 хв.	плакат із правилами роботи, листок з переліком пасажирів
5	Поговоримо про емоції та почуття	60 хв.	плакат із правилами роботи, маркери, плакат чи дошка, слайд чи табличка з класифікацією емоцій, відео
6	Поговоримо про закоханий мозок	60 хв.	плакат із правилами роботи, історія дівчини, хлопця, відео
7	Поговоримо про стосунки	60 хв.	плакат із правилами роботи
8	Поговоримо про те, як протистояти тиску	60 хв.	плакат із правилами роботи , відео
9	Поговоримо про примус в інтимних стосунках	60 хв.	плакат із правилами роботи в групі, відео, буклет
10	Поговоримо про ситуації розриву у стосунках	60 хв.	плакат із правилами роботи, дошка, крейда/маркери, копії матеріалів для дискусії, картки із завданням рольової гри
11	Поговоримо про майбутнє	60 хв.	плакат із правилами роботи, олівці, маркери, листи А 4

Опис вимог до матеріально-технічного оснащення для реалізації програми

Приміщенням для проведення занять є окремий навчальний кабінет практичного психолога чи соціального педагога або інше просторе приміщення з хорошим освітленням та вентиляцією. Там мають бути столи для групової й індивідуальної роботи, зона для вільного пересування учасників занять, килимок для релаксації тощо. Бажано, щоб стільці були однакові, зручні, досить легкі чи на коліщатках (щоб переміщувати та розташовувати інакше).

Матеріали та обладнання: мультимедійна установка, доступ до інтернету, окрема дошка (стіна) для представлення і обговорення матеріалів групової роботи і канцелярське приладдя (ватмани, аркуші паперу А-3, А-4, кольорові олівці, маркери, фломастери, стікери та інше).

Строки та етапи реалізації програми

Програма складається з 11 занять орієнтовною тривалістю 1 год. кожне. Заняття проводяться у зручний для учнів час один раз на тиждень. Якщо група велика, можливе об'єднання у дві підгрупи і проведення занять з кожною підгрупою один раз на тиждень. Заняття можна проводити в позаурочний час або під час факультативної та

гурткової роботи.

Форми та методи роботи, які використовуються в програмі:

- *мозковий шторм* дає змогу за короткий час зібрати максимальну кількість різних думок, допомагає залучити до роботи тих, хто зазвичай є пасивним і соромиться брати участь у дискусіях, активізує увагу і творчі можливості учасників та є цікавим початком для наступного обговорення у групах;

- *робота в групах* – таке обговорення максимально підвищує активність і внесок кожного учасника, стимулює вільний обмін думками, збільшує ймовірність того, що учні краще зрозуміють почуття і позиції інших;

- *обговорення в колі* створює змогу кожному висловитися з певної проблеми. У великих класах краще проводити цю вправу, попередньо об'єднавши клас у 3-4 групи, і вислуховувати лише представників груп;

- *рольова гра* створює можливість для практичного відпрацювання навичок у ситуаціях, близьких до реальності, дає змогу сформулювати власні уявлення учасників про те, як можна розв'язати подібну ситуацію в реальному житті;

- *руханки* – мотивація групової взаємодії, психологічна розрядка, перехід до іншого виду діяльності;

- *перегляд та обговорення відеороликів*;

- *інформаційні повідомлення*;

- *складання сенканів*;

- *обговорення інформації та рефлексія*.

Очікувані результати:

- учасники здійснять самоаналіз, відпрацюють навички самопрезентації;

- учасники усвідомлять важливість взаєморозуміння та взаємоповаги;

- учасники усвідомлять значення адекватних взаємин між статями, засвоять норми та етику взаємин між статями;

- учасники підвищать рівень психологічної компетентності; здатності розділяти з іншими спільні заняття, інтереси і почуття;

- учасники засвоять, як протистояти тиску, відмовлятися в ризикованих ситуаціях;

- учасники задумуються про цінність свого життя, відповідальність за нього, свідомо ставитимуться до власного здоров'я, проаналізують ризики ранніх статевих стосунків.

* Матеріали до занять за покликанням: <http://surl.li/blcuf> .

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/bldbx> .

Список використаних джерел

1. Використання анімаційних відео в проведенні просвітницьких занять з учнівською молоддю. Навчально-методичний посібник. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». – Київ, 2021. Режим доступу : <http://www.womanhealth.org.ua/wp-content/uploads/2021/10/Guide-to-use-animation.pdf> .

2. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом.

Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). – К.: Видавництво «Алатон», 2017. – 376 с.

3. Гудзь Т. О. Обґрунтування потреби вдосконалення практичних механізмів статевої соціалізації у підлітковому віці/ Т.Гудзь // Інноваційна педагогіка. – 2019. – № 14 – С. 128-132.

4. Городнова Н. Гендерний розвиток особистості/ Н. Городнова. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.

5. Куридбаха О. М. Гендерні особливості становлення підлітків у процесі соціалізації / О. Куридбаха // Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». – 2014. – № 25. С.166-174.

6. Лещук Н. О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. – К., 2014. – 136 с.

7. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу: навч. посіб. – К., МАУП, 2004. – 192 с.

8. Репродуктивне здоров'я та відповідальна поведінка учнівської молоді. Посібник для тренера. Видання друге, оновлене. – Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2019. Режим доступу: <http://www.womanhealth.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Reprohealth-youth-2019.pdf> .

9. Розвадовська Т. Просвітницька робота соціального педагога як важлива фахова складова / Тетяна Розвадовська // Наукові записки УКУ. – 2017. – Ч. 9: Педагогіка. Психологія, вип. 2. – С. 161-168.

10. Лист МОНУ: «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2021/2022 н. р.» від 16.07.2021 № 1/9-363 Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-prioritetni-napryami-roboti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemi-osviti-u-20212022-n-r>.

РАЗОМ КРОКУЄМО ДО УСПІХУ

ЧЕРНОВА Л.Г.,

практичний психолог, соціальний педагог;

ПЛЮХІНА Н.А.,

педагог-організатор філії «Богданівська загальноосвітня школа» опорного навчального закладу «Богданівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів імені І. Г. Ткаченка Суботцівської сільської ради Кропивницького району Кіровоградської області»

Пояснювальна записка

Метою нової школи є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності [3, с. 14]. Освітнє шкільне середовище – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогу, співрозвитку, прийняття [7, с. 4]. Де педагогіка партнерства – це ключовий компонент формули Нової української школи, це взаємна повага до особистості, це педагогіка з особистісно орієнтованим навчанням у центрі якого – дитина [5, с.13]. Сучасне освітнє середовище, за вимогами суспільства, має надати можливості створити новітні необхідні умови, засоби і технології для навчання учасників освітнього процесу «пора і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть упоратися з найтоншими, найскладнішими завданнями становлення людини», акцентував свою увагу педагог-гуманіст Василь Сухомлинський [10, с. 235]. Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини [5, с. 20]. Сім'я не є ізольованим мікросередовищем: різноманітні чинники впливають на її виховну функцію і з'єднують із суспільством. Лише при цілеспрямованій взаємодії педагогів і батьків, їх продуктивній співпраці, яка передбачає рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу, можна здійснити рішучий поворот до особистості дитини, створити сприятливі умови до її самовизначення, самореалізації та розвитку [8, с. 14]. Тому і місія нової школи, саме і полягає в тому, щоб допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. Розвиток потужної держави і конкурентної економіки може забезпечити лише згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих [3, с. 16].

Одним із дев'яти ключових компонентів Концепції НУШ є «педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками» [6, с.83].

У відповідності до Концепції НУШ в основу програми покладені принципи партнерства в педагогіці: «повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах; діалог – взаємодія взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей.» [6, с. 83].

Найефективнішою формою включення батьків у побудову соціального партнерства із школою вважаємо упровадження технології партнерської взаємодії з сім'єю – Університет педагогічних знань. «Треба, щоб батьківський колектив продовжував свою роботу і між зборами, щоб він жив таким же активним, творчим життям...», – лише у такому випадку, підкреслював Василь Сухомлинський, можна організувати дружній цілеспрямований батьківський колектив [10, с. 229].

Для організації і проведення Університету педагогічних знань за новітніми технологіями враховували аспекти:

- *Об'єктивні*: місце проведення (актова зала, спортивний зал, підвір'я школи, районна бібліотека, стадіон, лісова галявина, тощо); кількість та контингент учнів (клас, представники від класу); кількість та категорія батьків; запрошені представники громадськості (громади, району).

- *Суб'єктивні* (соціально-психолого-педагогічні): інтеграція батьків у педагогічний процес шляхом модернізації форм, технологій розвитку, виховання та управління життєдіяльністю школи з метою підвищення їхньої компетентності; сприяти морально-психологічній та духовній атмосфері заходу та надати можливість залученим учасникам оволодіти необхідним обсягом психолого-педагогічних знань (подолати стереотипність мислення, перейти на якісно новий рівень взаємовідносин між учасниками освітнього процесу); стимулювати до творчого пошуку, вміння прогнозувати проблеми та визначати шляхи їх розв'язання.

Пріоритетність відносин співробітництва та співтворчості, залучення сім'ї до супроводу дитини у навчально-виховному процесі.

Просвітницька програма Університету педагогічних знань **«Разом крокуємо ДО УСПХУ»** апробована протягом 2008-2021 навчальних років на базі філії «Богданівська загальноосвітня школа» ОНЗ «Богданівська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів імені Івана Гуровича Ткаченка» Суботцівської сільської ради Кропивницького району Кіровоградської області і рекомендована для впровадження в закладах освіти.

Актуальність програми: завдання, що сформульовані в Концепції, вимагають нових ініціатив у створенні освітнього простору, безпечного до дитини, яке можливе лише за умови партнерської взаємодії учасників освітнього процесу.

Мета програми: використовувати педагогіку партнерства як просвітницький інструмент на підґрунті гуманістичної педагогіки у системі «школа-дитина-родина».

Завдання.

Головним завданням програми є соціалізація учнів через використання людських чинників: індивідуальний розвиток кожного суб'єкта освітнього процесу, підвищення його творчого, особистісного, психологічного потенціалу; інноваційна, освітня діяльність педагогів, запровадження ефективних психолого-педагогічних технологій у практику освіти, орієнтованих на дітей з 5-го по 11-й класи будь-якого рівня інтелектуального розвитку; залучення громадськості до життя школи.

Як вважав педагог-гуманіст Василь Сухомлинський, батьки мають вчитися стільки ж років (у «батьківській школі»), скільки й діти [10, 173–174]. Університет педагогічних знань (далі УПЗ) виконує певні **просвітницькі функції** в процесі формування особистості успішного випускника: моделюючи, інформуючи, формуючи та розвивально-коригуючи.

Моделюючи – сприяє формуванню позитивних взаємовідносин у «трикутнику виховання» – учитель, учень, батьки.

Інформуючи – передбачає ознайомлення учасників УПЗ з правилами та нормами поведінки; формування знань про суспільно визнані моральні якості особистості; виносить на загальне обговорення питання, що є актуальними у навчально-виховному процесі школи, місця проживання, сім'ї.

Формуючи – формування компетентностей через педагогіку партнерства в усіх учасників освітнього процесу; запровадження психологічної культури в родині учнів. Надає можливість учням та батькам набути досвіду відносин, отримати можливість свідомо обирати стиль спілкування.

Розвивально-коригуючи – виховання моральних цінностей через педагогіку партнерства, використовуючи здібності учасників освітнього процесу до взаєморозуміння, підтримки, взаємодопомоги. Комфортно впливати на відносини між адміністрацією, педагогами, учнівським та батьківським комітетом.

Предметом програми є педагогіка партнерства як засіб взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Об'єктом програми є процес формування компетентностей в учасників освітнього процесу через педагогіку партнерства у новій українській школі.

Основоположні **принципи** просвітницької програми педагогіки партнерства Університету педагогічних знань базуються на ключових компетентностях здобувачів освіти, визначених Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, затвердженому постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392 зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 7 серпня 2013 р. № 538 та Ціннісних орієнтирах сучасної української школи (МОН 2019).

Змістом діяльності Університету педагогічних знань є вирішення поставлених завдань, аналіз отриманих результатів, моделювання портрета

успішного випускника школи, готового до самовизначення та самореалізації у різних сферах життєдіяльності в сучасному суспільстві.

Університет педагогічних знань – форма опосередкованого виховного впливу, коли всі її учасники постійно взаємодіють, спілкуються між собою, дотримуються правил роботи в групі. При цьому кожен із суб'єктів засідання (батьки, діти, вчителі, громадськість) є рівноправними суб'єктами діяльності і не відчують себе об'єктом впливу. «Таким чином, у дитини нагромаджується соціальний досвід поведінки» [11], розвиваються компетентності, формується позитивне ставлення до школи, що забезпечує успішну мотивацію до навчання, сприятливий мікроклімат і психологічний комфорт в освітньому просторі.

Школа – це простір для життя дитини; тут вона не готується до життя, а повноцінно живе, і тому вся діяльність навчального закладу вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і родиною, ґрунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, усвідомленого вибору особистого життєвого шляху» [5].

Структура і особливості запровадження програми

1. Форма організації роботи.

Форма роботи – Університет Педагогічних Знань «Разом крокуємо ДО УСПХУ». Курс розрахований на 4 роки по 4 заняття на рік (щочверті) і структурований за темами. Кожна тема містить певну кількість занять, що мають власну мету і в сукупності, спрямовані на досягнення загальної мети.

Для проведення заходу залучаються (готуються) ведучі – лідери учнівського самоврядування шкільного парламенту.

2. Кількість учасників, задіяних у заході. Середня кількість учасників становить по 3-5 чоловік від кожного класу (батьків та учнів) та класний керівник, також запрошуються для участі представники громади та адміністрація.

3. Критерії відбору для участі у заході. Варто пропонувати участь батькам за бажанням та відповідно до професійної діяльності; представники громади, запрошуються відповідно до теми заходу, наявність адміністрації на кожному заході обов'язкова.

4. Форми проведення: тренінг, заняття з елементами тренінгу, квест, свято, фестиваль, марафон, шкільна експедиція, бізнес-урок, олімпійський урок, тімбілдінг, воркшоп, бібліомікс, парад, громадська думка, спорт-мікс.

5. Структура заходу.

6. Заняття складається з трьох основних елементів:

- **вступна частина:** привітання, повідомлення теми заняття, знайомство учасників, прийняття (повторення) правил роботи групи, вступне слово ведучого, визначення очікувань учасників від заняття;

- **основна частина:** визначення рівня поінформованості, актуалізація проблеми, інформаційне повідомлення, відпрацювання практичних навичок;

- **заключна частина:** підведення підсумків заняття, визначення щодо реалізації очікувань, оцінка рівня набутих знань учасників, рефлексія.

**Календарний план
просвітницької програми Університету педагогічних знань
«Разом крокуємо ДО УСПХУ»**

Рік навчання	№ з/п	Час заняття (хв.)	Тема засідання	Форма роботи	Вікова категорія дітей	Формування ключових компетентностей*	Формування цінностей**
Старт	1	90	Коло надій	тренінг	5-11 класи	1,2,5, 6,7,8, 9	морально-етичні, соціальні
1 рік	2	90	Творча толока. Планування роботи	творча толока	5-11 класи	1,2,5, 6,7,8, 9	морально-етичні, соціальні
	3	45	Я пишаюся тим, що я українець!	квест	4-7 класи	1,2,3, 5,6,7, 9	морально-етичні, соціальні
	4	90	Знаємо права – реалізуємо обов'язки	тренінг	4-11 класи	1,2,3, 5,6,7, 8,9	морально-етичні, соціальні
	5	90	Туристичні старты	квест	5-11 класи	2,3,5, 6,7,9	морально-етичні, соціальні
	6	50	Янгол доброти та милосердя	Заняття з елементами тренінгу	4-6 класи	2,5,6, 7,9	морально-етичні, соціальні
	7	90	Модель Школи Радості (за Василем Сухомлинським)	тренінг	5-11 класи	1,2,3, 5,6,7, 8,9	морально-етичні, соціальні
	2 рік	8	45	Мій дружній клас	квест	2-4 класи	2,5,6, 9
9		90	Спадщина рідного краю	Шкільна експедиція	5-11 класи	1,2,5, 6,7,9	морально-етичні, соціальні

	10	90	Мріяти, бажати, прагнути. Відкриття Академії здоров'я.	спорт-мікс	5-11 класи	2,3,5, 6,7,9	морально-етичні, соціальні
	11	45	Життя без насилля	квест	5-11 класи	1,2,3, 5,6,7, 9	морально-етичні, соціальні
	12	90	Єдність поколінь. Симфонія долі	свято	1-11 класи	2,5,6, 7,8,9	морально-етичні, соціальні
	13	60	Сходинок до успіху: фінансова грамотність.	бізнес-урок	4-6 класи	4,5,6, 7,9	морально-етичні, соціальні
	14	50	Здоровий відпочинок – запорука здоров'я та гарного настрою	заняття з елементами тренінгу	1-7 клас	2,3,5, 6,7	морально-етичні, соціальні
3 рік	15	90	Олімпійським чемпіоном ти можеш не бути, ось а здоровим бути повинен! Старт роботи Академії здоров'я.	Олімпійський урок, смуга перешкод	5-11 класи	1,3,5, 6,7,9	морально-етичні, соціальні
	16	45	Сходинок до успіху: лідерство – це круто!	тімблдінг	4-11 класи	1,2,3, 5,6,7, 8,9	морально-етичні, соціальні
	17	45	Якщо підсумки навчальної діяльності подають «SOS»	заняття з елементами тренінгу	5-11 класи	1,4,5, 6,7,8, 9	морально-етичні, соціальні
	18	90	Екологічний бумеранг	воркшоп	5-11 класи	1,2,3, 5,6,7, 9	морально-етичні, соціальні
	19	90	В полоні електронних пристроїв	тренінг	8-11 класи	3,4,5, 6,7,9	морально-етичні, соціальні
	20	90	Солодкий рай або крок у безодню	тренінг	7-11 класи	1,2,3, 4,5,6, 7,9	морально-етичні, соціальні
	21	45	Безпечне літо	квест	1-6 класи	1,2,3, 5,6,7, 9	морально-етичні, соціальні

4 рік	22	90	Що на серці: почуття справжнього патріотизму чи данина моді?	тренінг	8-11 класи	1,2,5,6,7,8,9	морально-етичні, соціальні
	23	90	Молодь за здоровий спосіб життя (молодіжні субкультури)	парад	8-11 класи	1,2,3,5,6,7,9	морально-етичні, соціальні
	24	90	Сходинки до успіху: вибір майбутньої професії	бібліомікс	9-11 класи	1,4,5,6,8,9	морально-етичні, соціальні
	25	90	Зупинимо важку ходу ВІЛ/ СНІДу по планеті	тренінг	9-11 класи	1,3,5,6,7,9	морально-етичні, соціальні
	26	60	Держава в смартфоні	Громадська думка	8-11 класи	1,4,5,6,7,9	морально-етичні, соціальні
	27	60	Стоп, терор!	квест	4-11 класи	1,2,5,6,7,9	морально-етичні, соціальні
	28	90	На шляху до перемоги над байдужістю.	воркшоп	6-9 класи	1,2,5,6,7,8,9	морально-етичні, соціальні
Фінал	29 30	45 +6 0	Від талановитої родини до квітучої України.	фестиваль	1-11 класи	1,2,3,4,5,6,7,8,9	морально-етичні, соціальні

*** Ключові компетентності здобувачів освіти 5-11 (12)-х класів (груп)**

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (затвердженому постановою КМУ від 23 листопада 2011 р. № 1392 зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 7 серпня 2013 р. № 538) визначені ключові компетентності здобувачів освіти 5-11 класів, а саме:

- **громадянська компетентність** – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;

- **загальнокультурна компетентність** – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності;

- **здоров'язбережувальна компетентність** – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до здоров'я власного та інших людей;

• **інформаційно-комунікаційна компетентність** – здатність учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань;

• **комунікативна компетентність** – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями;

• **міжпредметна естетична компетентність** – здатність виявляти естетичне ставлення до світу в різних сферах діяльності людини, оцінювати предмети і явища, їх взаємодію, що формується під час опанування різних видів мистецтва;

• **міжпредметна компетентність** – здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей;

• **проектно-технологічна компетентність** – здатність учнів застосовувати знання, уміння та особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності;

• **соціальна компетентність** – здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.

**** Ціннісні орієнтири сучасної української школи (МОН 2019 р.)**

Морально-етичні цінності: формування поваги один одного, почуття толерантності та поваги до прав людини, до себе, до життя, створення атмосфери довіри, доброзичливості, взаємодопомоги, розвиток почуття гідності, чесності та справедливості.

Соціально-політичні цінності: виховання поваги до свободи, демократії, до рідної мови і культури, патріотизму, шанобливого ставлення до довілля, поваги до закону, солідарності, відповідальності та вивчення культурного різноманіття, розвиток навичок здорового способу життя.

* Конспекти занять та додатки за покликанням: <http://surl.li/bodsp> .

Список використаних джерел

1. Зимівець Н. В., Лещук Н. О. та ін. Методика освіти «Рівний-рівному»: навч.-метод. посібн. – К. : Навч. книга, 2002.

2. Концепція Нової української школи // Режим доступу: <http://osvita.ua/school/method/upbring/676>.

3. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А. Дорослішай на здоров'я: навч.-метод. посіб. – К., 2012. – 214 с.

4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Загальна редакція / Грищенко Михайло та ін. Київ, 2018.

5. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Pid zag. red. Bibik N. M. – K.: TOB «Vydavnychij dim «Plyady», 2017. 206 s.

6. Pedagogika partnerstva yak odin iz faktoriv efektyvnoji vzajemodiji uchastnykiv osvithnyogo protsesu // Rezhim dostupu: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>.

7. Pokroeva L. D., Voronina G. L. Shkyl'na triada. – Kharkiv, 2008. – 76 s.

8. Sukhomlins'kij V. O. Bats'kiv's'ka pedagogika. – K.: Radjans'ka shkola, 1978. – s. 239, 263.

9. Sukhomlins'kij V. O. Vyb'rani tvori : v 5-ti t. / Vasyl' Sukhomlins'kij. – K. : Radjans'ka shkola, 1977. – T.3. – s. 95-98, s. 176-185.

10. Osvithnij proekt «NaUrok» [Elektron. resurs] – Rezhim dostupu: <https://naurok.com.ua/biblioteka/>.

11. Natsional'na osvithnja platforma «Vseosvita» [Elektron. resurs] – Rezhim dostupu: <https://vseosvita.ua/library/>.

12. Dopomoga vchytelju zavzhdj [Elektron. resurs] – Rezhim dostupu: <https://vseosvita.ua/library>.

ВИСНОВКИ

Збірник програм присвячений викладенню основних питань просвітницької діяльності з дітьми та підлітками в закладах освіти, узагальненому досвіду практичних психологів і соціальних педагогів у напрямку організації такої роботи: це і проблема насильства у дитячому та молодіжному середовищі, це сприяння розвитку навичок соціальної взаємодії, спілкування, це підвищення рівня психологічної культури тощо. Тематика програм відображає основні аспекти організації та проведення просвітницьких заходів у рамках професійної діяльності працівників психологічної служби, розкриває специфічні особливості, завдання та цілі, актуальні на сьогоднішній день напрямки просвітницької роботи з дітьми та підлітками.

Програма «Профілактика насильства та агресії серед учнівської молоді як гострого соціального явища в сучасному суспільстві» присвячена невідкладній сьогоднішній проблемі насильства, що має не тільки психологічний, але й соціальний аспект. Програма допоможе учасникам освітнього процесу усвідомити значення понять особистої відповідальності за власні вчинки та дії у разі випадків насильства; формувати почуття відповідальності за власні вчинки; формувати прагнення до створення позитивного мікроклімату в учнівському колективі тощо.

Просвітницька програма для старшокласників «Смисложиттєві та ціннісні орієнтації в ситуації життєвого вибору старшокласника» спрямована на допомогу у формуванні життєвих цілей, побудові ментальної моделі світу, розкритті та розвитку внутрішнього потенціалу особистості юнака з урахуванням його нерозкритих та прихованих цінностей.

Метою просвітницької програми «Розвиток розумової та пізнавальної активності дітей із розладами аутичного спектру в умовах використання засобів сенсорної кімнати» є сприяння розвитку навичок соціальної взаємодії, спілкування, розвитку розумової діяльності та пізнавальної активності. Актуальність програми полягає в тому, що сенсомоторний розвиток, з одного боку, є фундаментом загального розумового розвитку дитини, з іншого боку – має самостійне значення, оскільки повноцінне сприймання необхідне і для успішного навчання дитини.

Програма «Крок за кроком до особистості» має мету забезпечення сучасного уніфікованого цілісного інформування й навчання учнів стосовно формування себе як особистості в усіх аспектах її прояву в умовах освітніх закладів. Тому інформаційні повідомлення та зміст занять побудовані таким чином, щоб учень мав можливість запам'ятати важливі моменти і сформувати корисні життєві навички.

Метою просвітницької програми «Поговоримо про...» є підвищення рівня психологічної культури та розвиток психологічної, комунікативної та соціальної компетентностей учнівської молоді. Вона спрямована на формування адекватного сприйняття змін і позитивної самооцінки, становлення позитивного «Я»-образу; формування ціннісних орієнтацій та моральних

уявлень; формування та розвиток емоційної саморегуляції, уміння проявляти свої почуття у підлітково-юнацькому віці тощо.

Головним завданням просвітницької програми «Разом крокуємо до успіху» є соціалізація учнів через використання людських чинників, серед яких: індивідуальний розвиток кожного суб'єкта освітнього процесу; підвищення його творчого, освітнього, психологічного потенціалу; інноваційна, освітня діяльність педагогів; запровадження ефективних психолого-педагогічних технологій у практику освіти.

Просвітницькі програми розроблено з урахуванням психологічних особливостей дітей та підлітків. Вони допоможуть їм пізнати себе, навчитися керувати своїм внутрішнім світом, ефективно будувати позитивні стосунки з однолітками та дорослими.

Отже, ці програми можна рекомендувати до використання практичним психологам і соціальним педагогам закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Безпалько О., Савич Ж. Спілкуємось та діємо: Навч.-метод. посіб. – К. – Навч. книга, 2002. – 112 с.
2. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Вчимося жити разом. Посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа). – К.: Видавництво «Алатон», 2017. – 376 с.
3. Гавріна С. Є. та ін. Велика книга тестів. Для дітей 3-4 років. – К. : ТОВ «Перо», 2007. – 111 с. – (Розвиток дитини).
4. Гільбух Ю. З. Розвивайте розум дітей: Альбом. – К. : Освіта, 1993.
5. Зайченко М. Інструментарій соціального педагога / М. Зайченко. – Київ, 2011. – с. 35
6. Гудзь Т. О. Обґрунтування потреби вдосконалення практичних механізмів статевої соціалізації у підлітковому віці / Т. Гудзь // Інноваційна педагогіка. – 2019. – № 14 – С. 128-132.
7. Земцова О. М. Запам'ятай картинки. Розвиток пам'яті. Для дітей 5-6 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 16 с. : іл. – (Розумні книжки).
8. Земцова О. М. Тести для дітей 5-6 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с. : іл. – (Розумні книжки).
9. Земцова О. М. Тести для дітей 3-4 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с: іл. – (Розумні книжки).
10. Земцова О. М. Тести для дітей 4-5 років: Навч. посібник. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 112 с. : іл. – (Розумні книжки).
11. Зимівець Н. В., Лещук Н. О., Авельцева та ін. Методика освіти «Рівний-рівному»: навч.-метод. посібн. – К.: Навч. книга, 2002.
12. Ковалева А. В. Проблема самореалізації особистості в системі наук про людину / А. В. Ковалева // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр. ХДПУ ім. Г. С. Сковороди. – Вип. 17. – Х., 2002. – С. 43-47.

13. Козлов Н. Лучшие психологические игры и упражнения. – Екатеринбург, 1997.
14. Кондратенко Л. О., Прищепя О. Ю. Попередження дисграфії / Л. Кондратенко, – К. : Главник, 2005. – 96 с.
15. Куридбаха О.М. Гендерні особливості становлення підлітків у процесі соціалізації / О. Куридбаха // Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології». – 2014. – № 25. – с. 166-174.
16. Лещук Н.О. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч.посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. – К., 2014. – 136 с.
17. Лещук Н. О., Савич Ж. В., Голоцван О. А. Дорослішай на здоров'я: навч.-метод. посіб. – К., 2012. – 214 с.
18. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Загальна редакція / Грищенко Михайло та ін. – Київ, 2018.
19. Покроєва Л. Д., Вороніна Г. Л. Шкільна тріада. – Харків, 2008. – 76 с.
20. Розвиваємо увагу й логічне мислення / С. В. Пехарева, М. П. Андрусенко. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 112 с. – (Дошкільний навчальний заклад «Розвивайка»).
21. Сисоєва С. О. Проблема формування особистості, здатної до творчої самореалізації / С. О. Сисоєва // Наукові праці : зб. – Миколаїв : Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 7 : Педагогіка. – С. 13 – 19.
22. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. С. 239, 263.
23. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / Василь Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 95-98, 176-185.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Просвітницькі програми

(з досвіду роботи)

Збірник матеріалів

Підписано до друку 22.09.2022 р.

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».

Друк – принтер. Тираж – 100 прим.

Зам. № 388

КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63,
Кропивницький, 25006

Віддруковано в лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», вул. Велика Перспективна, 39/63, Кропивницький